

blaas- instrumenten

landelijk raamleerplan

blaas- instrumenten

Inhoudsopgave

Voorwoord _____	3	Bijlages	
Inleiding _____	5	A Adviezen voor gebruik in de praktijk _____	67
Leeswijzer _____	9	C Checklist opleidingswerkplan en cursus- of lessenplan _____	75
1 Van raamleerplan naar cursus- of lessenplan _____	13	D Startbekwaamheid docenten _____	77
2 Opleidingsdoelen _____	15	E Relatie opleiding en orkest of vereniging _____	79
3 Ontwikkeling van de muzikale persoonlijkheid _____	17	F Opleidingsniveau en divisies HaFaBra-orkesten _____	81
4 Leergebieden nader beschouwd _____	19	Eindnoten _____	83
4.1 Cognitief leergebied		Dankwoord _____	85
4.2 Motorisch leergebied		Bronvermelding _____	87
4.3 Affectief leergebied		Colofon _____	89
4.4 Didactisch model van de instrumentale vorming			
4.5 Didactisch model en leeractiviteiten			
5 Leeraspecten _____	25		
6 Leeraspecten nader beschouwd _____	27		
6.1 Alle leeraspecten op een rij			
6.2 Leeraspecten en het ‘bloemmodel’			
7 Onderwijskundige inrichting van de muziekopleiding _____	33		
8 Opleidingsfasen _____	39		
9 Verbinding binnen- en buitenschoolse muzikeducatie _____	43		
10 Eindtermen per fase _____	47		

Voorwoord

Wellicht bent u één van de vele Nederlanders die een blaas- of slaginstrument speelt. Misschien bent u muziekdocent, of heeft u kinderen die musiceren of dat willen leren. Of u leest deze publicatie als bestuurslid van een orkest of vereniging, gemeenteraadslid of beleidsambtenaar. In alle gevallen heeft u vast ervaren met hoeveel voldoening mensen musiceren, al of niet in groeps- of orkestverband, en met hoeveel plezier het publiek naar hen luistert.

Een muziekinstrument leren bespelen is een vereiste om in groepsverband te musiceren. Dat leerproces is om meerdere redenen boeiend, en ook vormend voor iemands persoonlijkheid. Een instrument bespelen doet een beroep op motoriek, denkvermogen en gevoel. Wie een instrument leert beheersen, ontwikkelt – behalve liefde voor de muziek – allerhande cognitieve en sociale vaardigheden.

Dit raamleerplan is geschreven voor docenten instrumentale muziek, aan de hand van de vraag ‘hoe geef je een muziekopleiding optimaal vorm?’

Daar is geen kant-en-klaar recept voor. Er is wel een lange traditie, en velen hebben daar over nagedacht en gepubliceerd. Wat het begrip ‘kwaliteit’ inhoudt is afhankelijk van de maatschappelijke context waarbinnen we de paramaters daarvoor bepalen. Ook de muziekinstrumenten evolueerden met de tijd en brengen zo hun eigen wetmatigheden en parameters mee.

Wij hopen met deze publicatie te bereiken dat het musiceren op een blaas-instrument in zowel kwantitatieve als kwalitatieve zin toeneemt.

In deze tweede druk zijn verbeteringen opgenomen van een aantal errata en enkele kleine tekstwijzigingen doorgevoerd.

In de eindtermen van de A-fase is nu het (facultatieve) leeraspect *mentale training opgenomen: dat ontbrak abusievelijk in de eerste druk.

Tevens is een verduidelijking opgenomen voor het zogenaamde D-regulier examen en het D- recital examen (raamleerplan blaasinstrumenten) in relatie tot de rubrieken 1 en 2 van het Voorbeeld beoordelingsformulier.

LKCA, januari 2016

De LKCA-commissie herziening raamleerplan blaasinstrumenten en slagwerk:
Gert Bomhof, Chantal de Bonth, Jan van den Eijnden en Henk Smit.

Inleiding

Dit raamleerplan heeft een aantal voorlopers gehad. In 1981 verscheen het eerste landelijke Raamleerplan HaFaBra¹ opleidingen (Ministerie van CRM²). Vervolgens gaf in 1996 het NIB³ het Raamleerplan HaFaBra-opleiding⁴ in drie delen uit. De vervaardiging door het NIB was een opdracht van de Inspectie kv/ak⁵ (Utrecht). Na een testfase werd de uitgave van 1996 met enkele bijstellingen in 2000 definitief vastgesteld en gefaseerd ingevoerd.

Omdat het Raamleerplan HaFaBra-opleiding (uitgave 1996) niet meer up-to-date was vervaardigde het LKCA deze nieuwe editie. Daarbij is gebruik gemaakt van de inhoudelijke input van tal van (ervarings)deskundigen uit het veld, zoals de gecommitteerden en examinatoren, afdelingshoofden en docenten aan centra voor de kunsten/muziekscholen, eigen verenigingsopleidingen en docenten conservatoria. Ook is er afgestemd met Cultuurconnectie⁶. Daarnaast heeft het LKCA de eigen expertise ingebracht.

Veranderde omstandigheden

In 2014, nu er ca. 14 jaar is gewerkt met het Raamleerplan 1996/2000, is er behoefte aan bijstelling en aanpassing. Een aantal omgevingsfactoren is veranderd:

- Inzichten over muziekdidactiek en methodiek staan niet in steen gebeiteld, maar zijn levende onderwerpen. Zo zijn er andere opvattingen ontstaan over muzikaal groepsonderwijs en over de individuele instrumentale les. Digitalisering in het onderwijs leidt bij jonge leerlingen tot andere leerstijlen, (zoals ludodidactiek⁷): deze veranderingen werken ook door in het muziekonderwijs.
- Het reguliere basisonderwijs speelt vandaag de dag een grotere rol als partner en platform om kinderen actief met muziek in aanraking te brengen. Gedoeld wordt hier op ontwikkelingen als: 'Blazersklassen', 'Orkest in de Klas', 'Leerorkest' en 'Ieder kind een Instrument'.
- Muzikanten leggen een andere benadering aan de dag. Zij willen uitgedaagd worden; beleving, speelplezier en motivatie zijn factoren waarvan zij zich sterker dan voorheen bewust lijken. Daarbij past een sfeer van flexibiliteit, zonder dat de kwaliteit en de organisatie van het muziekonderwijs uit het oog worden verloren.
- Muziekonderwijs speelt zich tegenwoordig af in andere structuren en verbanden en wordt anders georganiseerd. Er zijn minder muziekscholen en centra voor de kunsten. Muziekopleidingen zijn veel vaker vormgegeven als collectieven, coöperaties en verenigingen die werken met zzp'ers. Met 'muziekopleiding' wordt in dit raamleerplan bedoeld: professionele opleidingen, organisatiestructuren, verbanden en aanbieders van (non-formele c.q. buitenschoolse) muzikeducatie.
- De rol van de verenigingen is anders geworden: hun aantal en omvang zijn wat afgenomen, er zijn echter onmiskenbaar muzikaal-artistieke ontwikkelingen waar te nemen.

- Door veranderingen in de infrastructuur voor buitenschoolse muzikeducatie en in de landelijke infrastructuur groeide de behoefte aan een handzame uitgave die up-to-date is.
- Er is een pluriformere houding ontstaan met betrekking tot examinering en 'opgelegde' eisen. Examens en diploma's worden minder gezien als 'doel op zichzelf'. Het besef dat zij hulpmiddelen zijn is sterker geworden. Het streven is: goede muziekopleidingen, die tevens de cultuurparticipatie bevorderen.

Inhoudelijke positie

Binnen de sector amateurmuziek in Nederland neemt het raamleerplan blaasinstrumenten een bepaalde inhoudelijke positie in. Het plan is te beschouwen als een landelijke collectief kerndossier over de inhoud en kwaliteit van muziekopleidingen voor blazers. De volgende aandachtspunten verduidelijken de inhoudelijke positie.

- a Muziekscholen, centra voor de kunsten, verenigingen, maatschappen of coöperaties van docenten (zpp'ers) en privédocenten verzorgen in Nederland muziekopleidingen. Muziekverenigingen, symfonieorkesten, jeugd- en opleidingsorkesten en alle verdere vormen van georganiseerd samenspel maken gezamenlijke muziekbeoefening mogelijk.
- De professionele docent met een afgeronde hbo-conservatoriumopleiding (of gelijkwaardig) met onderwijskundige voorbereiding is de meest geschikte persoon voor het verzorgen van een muzikale opleiding. Het belang van een opleiding op hbo-niveau, waarvan onderwijskundige vakken deel uitmaakten, kan niet genoeg benadrukt worden. Het lijkt hierbij minder van belang of een docent in een organisatie of als 'eenpitter' werkt. Echter, een groep samenwerkende docenten biedt wel een duidelijke meerwaarde, omdat daardoor meer samenhang kan ontstaan. Vaak krijgen professionele docenten de opdracht hun muzikanten op te leiden conform de landelijke inzichten, normen en kwaliteitscriteria zoals vastgelegd in dit raamleerplan blaasinstrumenten. Docenten hebben idealiter affiniteit en betrokkenheid bij de orkest- en samenspelvormen waarin hun leerlingen spelen.
- b In het verlengde van het voorgaande hebben docenten niet alleen een inspanningsverplichting, maar ook een resultaatsverplichting. Het raamleerplan standaardiseert daarom niet alleen de leerdoelen en de leerinhouden, maar adviseert ook een onderwijsoutput in de vorm van gedetailleerde eindtermen per leerfase.
- De uit dit raamleerplan voortvloeiende opleidingswerkplannen en lesplannen zijn daarmee niet alleen planningsdocumenten voor het geven van onderwijs. Ze zijn tevens verantwoordingsdocumenten, doordat ze duidelijke criteria bevatten voor evaluaties.
- c Het raamleerplan geeft richting aan kwaliteitszorg, door middel van:
- richtlijnen voor docenten ten behoeve van de noodzakelijke samenwerking en samenhang bij de planning en uitvoering van het onderwijs;
 - advies over structureel overleg en afstemming met orkesten en/of muziekverenigingen;

- een basis voor het uitvoeren van de muziekopleiding en het daaraan gekoppelde examen- en diplomasysteem.

Formele positie

In Nederland bestaat geen wet of regeling met betrekking tot de buitenschoolse cultuur- en kunsteducatie. Dit raamleerplan kent dus geen wettelijke basis, en kan daarom niet verplicht worden gesteld. De overheid hanteert als beleid dat de sector buitenschoolse cultuureducatie zelf zijn kwaliteitseisen ontwikkelt en het toezicht daarop organiseert.

Dit raamleerplan beoogt het volgende: op basis van vrijwilligheid en gezamenlijk commitment nemen diverse partijen verantwoordelijkheid voor een bepaalde kwaliteitsstandaard en output. Juist door de bewuste keuze daarvoor kan dit principe heel krachtig zijn: een gezamenlijk overeengekomen werkwijze genereert draagvlak van binnenuit.

Elke muziekopleiding kan ervoor kiezen om dit raamleerplan en de eindtermen al of niet toe te passen.

Kwaliteitszorg houdt o.a. verband met de kwaliteiten van de docenten. Zij waarborgen zelf hun deskundigheid, o.a. door het volgen van inhoudelijke ontwikkelingen ('éducation permanente' ofwel 'lifelong learning'). Conservatoria, maar ook andere organisaties of specialisten, creëren aanbod en scholingsmogelijkheden op dit terrein. Het LKCA is betrokken bij scholingstrajecten en genereert daar overzichten van.

Uitvoering landelijk diplomastelsel

Brancheorganisaties voor muzikeducatieve opleidingen en amateurkunst kunnen op basis van dit raamleerplan een landelijk examen- en diplomastelsel realiseren. De KNMO⁸ en Cultuurconnectie werken in dit verband samen via de ROA⁹. Gezamenlijk stelden zij een vernieuwd examenreglement¹⁰ op, waarbij het LKCA adviserend was betrokken. Dat reglement vormt de basis voor uitwerking in een examen- en diplomastelsel, gebaseerd op de inhoud en eindtermen van dit raamleerplan. Wie gebruik wil maken van de landelijke diploma's die KNMO en Cultuurconnectie gezamenlijk verstrekken zal zich daarmee committeren aan de spelregels die beide organisaties hiervoor hanteren. Mogelijk kunnen andere brancheorganisaties zich hierbij aansluiten of vergelijkbare initiatieven ontplooiën.

Leeswijzer

Het raamleerplan bestaat uit twee delen:

- 1 algemeen inhoudelijk deel en eindtermen blaasinstrumenten
- 2 algemeen inhoudelijk deel en eindtermen slaginstrumenten

Deze uitgave gaat gepaard met een website met niveauvoorbeelden voor alle opleidingsfasen, (examen)repertoirevoorbeelden en ervaringsgegevens. Ook zijn in deze uitgave niveauvoorbeelden (notenvoorbeelden) opgenomen, er is nog meer te vinden op de LKCA-website. De niveauvoorbeelden kunnen later toegevoegd of bijgesteld worden. De website fungeert zo als een interactief kennisdossier voor docenten en muzikanten.

Het raamleerplan is zowel in gedrukte als digitale vorm verkrijgbaar. In de digitale versie geven hyperlinks toegang tot niveauvoorbeelden (bijv. notenvoorbeelden) op de website (www.lkca.nl/raamleerplan-blaasinstrumenten).

Hoofdstuk 1 behandelt de functie, uitgangspunten en doelstellingen van dit raamleerplan aan de hand van het planningsmodel 'Van raamleerplan naar cursus- en lessenplan'. In **hoofdstuk 2** worden de algemene en specifieke doelen van de muziekopleiding geformuleerd en toegelicht.

De onderwijskundige visie die ten grondslag ligt aan dit raamleerplan wordt in **hoofdstukken 3 en 4** beschreven. Hoofdstuk 3 definieert drie leergebieden (cognitief, motorisch en affectief) die relevant zijn voor de ontwikkeling van de muzikale persoonlijkheid. Deze drie leergebieden worden in hoofdstuk 4 nader toegelicht en ondergebracht in een didactisch model voor instrumentale vorming. Dit model beschrijft de voorwaarden en activiteiten die samen een evenwichtige instrumentale vorming kenmerken.

In **hoofdstuk 5** wordt het structuurschema van de leergebieden in leeractiviteiten uitgewerkt naar een aantal deelgebieden, de zogenaamde leeraspecten. **Hoofdstuk 6** geeft een nadere toelichting op en verduidelijking van de leeraspecten. De beschrijving van deze leeraspecten vormt de basis voor een methodische ordening van de leerstof.

Hoofdstuk 7 behandelt de onderwijskundige inrichting van de muziekopleiding. In **hoofdstuk 8** volgt de indeling van de opleiding in fase A tot en met D. **Hoofdstuk 9** gaat in op de verbinding van binnen- en buitenschoolse muziekeducatie.

Hoofdstuk 10 beschrijft de eindtermen voor elk van de vier fases. De eindtermen per leerfase worden per instrument geconcretiseerd.

In **bijlage A** worden de adviezen voor het gebruik van dit raamleerplan in de praktijk beschreven. In **bijlage C** staat de checklist opleidingswerkplan en cursus- of lessenplan beschreven. In **bijlage D** is de startbekwaamheid van docenten beschreven en **bijlage E** bevat een beschrijving van de relatie met opleiding en orkest of

vereniging. Het opleidingsniveau en de divisies van HaFaBra-orkesten in relatie tot de fases worden in [bijlage F](#) beschreven.

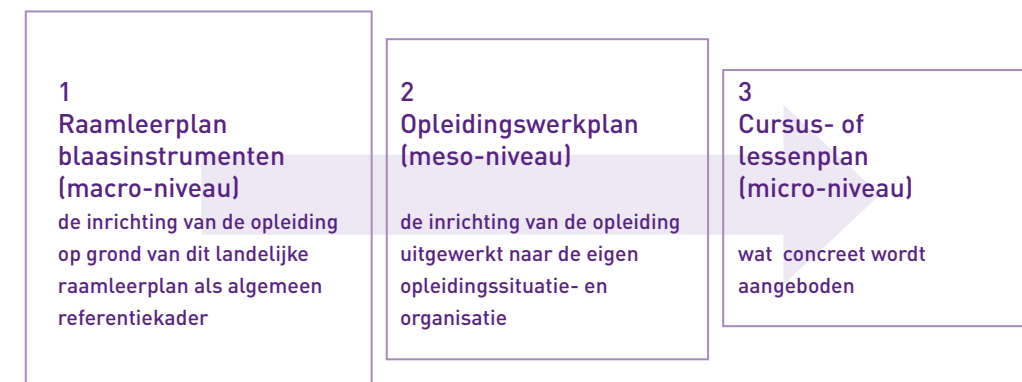

raamleerplan

1 Van raamleerplan naar cursus- of lessenplan

Dit raamleerplan vormt een landelijk overkoepelend kader van normen en afspraken over de onderwijskundige inrichting van de muziekopleidingen voor blaas- en slaginstrumenten in Nederland.

Het model 'van raamleerplan naar cursus- of lessenplan' schetst de samenhang tussen dit raamleerplan en de uiteindelijke muzieklessen. Het laat zien hoe de onderwijsplanning van macro- tot microniveau kan verlopen:

Het raamleerplan kan functioneren als referentiekader voor docenten, afdelingshoofden en al diegenen die muziekopleidingen organiseren en vormgeven, of daarvoor bestuurlijke verantwoording dragen.

In het opleidingswerkplan worden de richtlijnen en aanbevelingen van het raamleerplan geconcretiseerd voor het niveau van de muziekopleiding. Het is de individuele vertaling van het raamleerplan op basis van een visie en verantwoordelijkheid van docenten of een collectief van docenten.

Het opleidingswerkplan vormt het referentiekader voor de cursus- of lesplannen van de docenten/vakgroepen. Een checklist opleidingswerkplan en cursus- en lessenplan is te vinden in [bijlage C](#). Voor een optimale inrichting van het muziekonderwijs bereiden docenten hun cursussen en lessen voor door middel van een adequate didactische invulling.

Belangrijke onderwijskundige componenten van dit raamleerplan zijn:

- gespecificeerde leerdoelen;
- een gespecificeerde leerinhoud;
- een ordening van de leeraspecten;
- fasering van inhoud en duur van de opleiding;
- didactische werkvormen ter bevordering van de samenhang en de effectiviteit van de opleiding;
- toetsingscriteria gebaseerd op de beoogde opleidingsresultaten (eindtermen) per leerfase.

2 Opleidingsdoelen

Algemeen opleidingsdoel

De muziekopleiding tracht te bereiken dat muzikanten (kinderen, jongeren en volwassenen) die een blaas- of slaginstrument willen leren bespelen een passend muzikaal en instrumentaal niveau bereiken. Het muzikale niveau is passend als het musiceren – zowel voor henzelf als voor de eventuele orkesten of samenspelvormen waarin zij musiceren – op een bevredigende en bewuste manier gebeurt.

De muziekopleiding bevordert tevens dat de muzikant – voor zover deze in een ensemble of orkest speelt – in actieve en receptieve zin daartoe wordt voorbereid.

Dit algemene opleidingsdoel biedt een referentiekader aan ieder die betrokken is bij muzikeducatieve opleidingen voor blaas- en slaginstrumenten. Het geeft de richting aan van waaruit en waar naartoe gewerkt wordt.

Specifiek opleidingsdoel

Het zodanig trainen en ontwikkelen van instrumentaal-muzikale vaardigheden en inzichten, dat muzikanten in staat zijn deze op hun niveau toe te passen bij het zelfstandig musiceren, zowel individueel als in samenspelverband.

Bij dit specifieke doel is sprake van een meer praktische benadering. Daarin worden eindtermen beschreven als indicatie voor en verduidelijking van de diverse speelniveaus. Deze speelniveaus zijn (globale) indicaties van het muzikaal gedrag (technisch, muzikaal inzichtelijk en expressief) dat muzikanten zich eigen hebben gemaakt.

De leerdoelen voor muzikaal gedrag worden geconcretiseerd aan de hand van het structuurschema voor de ontwikkeling van de muzikale persoonlijkheid. Dit structuurschema vormt de basis voor de uitwerking in leeraspecten, eindtermen en organisatievormen.

3 Ontwikkeling van de muzikale persoonlijkheid

Tijdens de opleiding ontwikkelt de muzikant vaardigheden die allengs deel gaan uitmaken van zijn of haar muzikale persoonlijkheid. Welke vaardigheden dat zijn is in onderstaand structuurschema te zien.

Structuurschema ontwikkeling muzikale persoonlijkheid

I Cognitief leergebied (muziekler en gehoorscholing)
betreft:

- **Muzikale begripsvorming** en het muzikaal functioneel maken hiervan door **auditieve toepassing** en **instrumentaal-auditieve toepassing**

II Motorisch leergebied (speelvaardigheden, kundigheden)
betreft:

- Het **senso-motorische** gebied gericht op de ontwikkeling van speeltechnische vaardigheden (de fysieke bewegingen)
- Het **psycho-motorische** gebied gericht op de ontwikkeling van functionele kundigheden (voorvoelen van de beweging, beïnvloeden van klank en toonhoogte etc.)

III Affectief leergebied (muzikale uitdrukking, beleving, betrokkenheid)
betreft:

- Het bevorderen van **artistieke uitdrukking en beleving** in het musiceren, mede door het toepassen en op elkaar laten inwerken van de verworvenheden uit de leergebieden I en II
 - Het bevorderen van **affectieve betrokkenheid** bij het musiceren in het algemeen en bij de (blaas/slagwerk)muziek en samenspelen in het bijzonder
-

Een kwalitatief verantwoorde en onderwijskundig effectieve instrumentale muziekopleiding wordt gekenmerkt door een samenhangende en evenwichtige ontwikkeling vanuit deze drie leergebieden.

Dit schema vormt de basis voor het didactisch model, waarop de leer- en opleidingsactiviteiten en de bijbehorende (onderwijs)organisatievormen zijn gebaseerd.

De drie leergebieden in het schema zijn niet van elkaar te scheiden en muzikaal-functioneel op elkaar afgestemd.

De indeling in leergebieden laat zien dat men het leerproces kan aanpassen aan de nagestreefde leerdoelen en de diverse leersituaties. Zo kunnen de verschillende fasen, leeftijd, leerstof en de gekozen leer- en werkvormen met behoud van de samenhang tot accentverschillen in het muziekonderwijs leiden.

Instrumentale vorming op basis van het schema gaat uit van de pedagogisch-didactische situatie als een totaliteit, waarin cursist, docent, leerstof, leermiddelen, leervormen en groeperingsvormen op elkaar betrokken zijn.

De drie leergebieden worden in het volgende hoofdstuk nader uitgewerkt in deelgebieden. In hoofdstuk 5 volgt een specificatie van de drie leergebieden aan de hand van de zogenaamde leeraspecten (leerstofeenheden).

4 Leergebieden nader beschouwd

De ordening van de instrumentale vorming in de leergebieden cognitief, motorisch en affectief (ook aan te duiden als hoofd, hand en hart) maakt duidelijk dat het om meer gaat dan alleen om het ambachtelijk leren bespelen van een instrument.

De leerdoelen zijn immers gericht op de praktijk van het musiceren. Daarbij staan kennis, inzicht en vaardigheden per niveau steeds in verbinding met het muzikaal-expressief spelen van de muzikanten. Tegelijkertijd ontstaat er idealiter op grond van een positieve beleving intrinsieke motivatie voor en affiniteit met musiceren.

Dat is van veel factoren afhankelijk, onder andere:

- een plezierige relatie met de docent(en);
- regelmatige thuisstudie;
- aansprekend repertoire;
- motiverende samenspelactiviteiten;
- aantrekkelijke uitvoeringen en presentaties;
- omgevingsfactoren (veiligheid, zelfvertrouwen, ouderbetrokkenheid e.d.).

Deze factoren zijn maar in beperkte mate maakbaar. Het gaat er vooral om een muziekklimaat te creëren waarin muzikanten optimaal gestimuleerd en gemotiveerd worden.

4.1 Cognitief leergebied

Dit leergebied betreft inzicht in de muziektheorie en gehoorscholing, en de toepassing daarvan. De ontwikkeling van het muzikale voorstellingsvermogen en uitdrukkingsvaardigheid vormt het fundament waarop muzikale begripsvorming wordt opgebouwd. Daarom staat muzikale begripsvorming zo direct mogelijk in relatie tot de gehoorscholing.

Muziektheorie en de verwerking daarvan staan ten dienste van het praktisch musiceren. Auditieve en instrumentale luister- en doe-activiteiten zijn als onderdeel van de lesplannen muzikaleer/ gehoorscholing essentieel om deze verwerking te realiseren. Het zo integreren van kennis, inzicht en toepassing geeft directe sturing aan het instrumentaal musiceren.

4.2 Motorisch leergebied

Dit leergebied heeft betrekking op alle processen die te maken hebben met:

- de te verwerven automatisen (sensomotoriek);
- de bewust aan te sturen speelbewegingen (psychomotoriek).

Het verwerven van motorische vaardigheden vormt een centraal uitgangspunt en aandachtspunt. Motorisch leren vindt gedifferentieerd plaats tijdens het spelen

van repertoire, bij instrumentaal-auditieve toepassingen en bij specifieke vaardigheidsoefeningen.

Motorische speelvaardigheden krijgen muzikale betekenis, wanneer er van meet af aan voldoende aandacht is voor de ontwikkeling van het muzikaal voorstellingsvermogen in relatie tot de instrumentale techniek. Deze vaardigheden kunnen dan gaan functioneren als muzikale kundigheden ten dienste van creatief en expressief musiceren.

4.3 Affectief leergebied

Het affectief leergebied bestrijkt alle activiteiten die te maken hebben met de vorming van muzikale attitudes, die op hun beurt de inspiratie leveren voor muzikaal gedrag. Affectieve doelstellingen kunnen vaak slechts op langere termijn worden bereikt.

Het affectief leergebied wordt ontwikkeld door aan de volgende aspecten in onderlinge samenhang te werken.

a Het affectief-esthetisch doel

Dit behelst de ontwikkeling tot musiceren vanuit het eigen voorstellingsvermogen en de wens om met muziek iets uit te drukken. De ontplooiing van muzikale creativiteit is een proces van jaren.

Dit proces ontwikkelt zich door het spelen van een eenvoudig oefenstukje tot en met het interpreteren van een muziekwerk naar gevoel, karakter, stemming, stijl en structuur.

Het instuderen van solorepertoire met het oog op uitvoering in oefensituaties en bij concerten kan daartoe bijdragen. Voortdurende aandacht voor en beïnvloeding van dit proces is wenselijk.

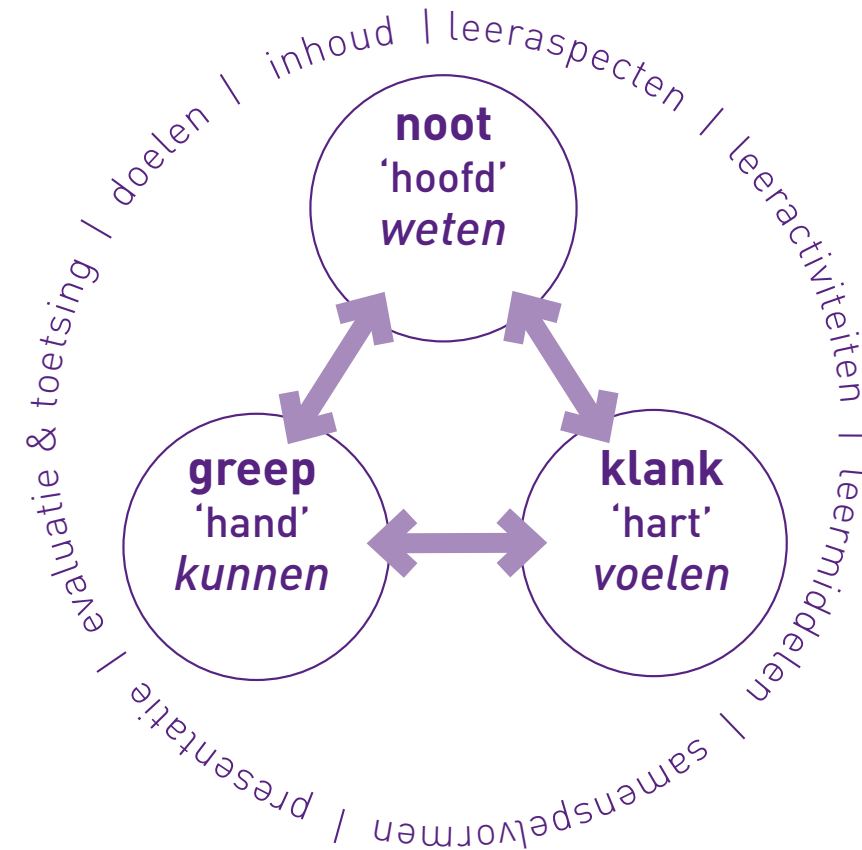
b Het affectief-sociaal doel

Dit betreft de ontwikkeling tot een enthousiast en betrokken muzikant. Motivatie en betrokkenheid worden o.a. bevorderd door activiteiten in kleinere en grotere ensembles, zowel in oefensituaties als bij concerten. Samenspel stimuleert attitudes als zin voor samenwerking, bereidheid tot gemeenschappelijke opvattingen, identificatievermogen enz.

Bovenstaande doelen zijn niet strikt af te bakenen. Immers, een muzikant kan aan de hand van alle activiteiten (in de les, tijdens samenspelen, bij andere informele activiteiten etc.) sociale en esthetische ervaringen opbouwen.

4.4 Didactisch model van de instrumentale vorming

Het didactisch model op de volgende pagina is gebaseerd op het structuurschema voor de ontwikkeling van de muzikale persoonlijkheid, in het bijzonder van het muzikale voorstellingsvermogen.

De kern van een goede instrumentale techniek wordt gevormd door het goed functioneren van de associaties noten zien, tonen horen en grepen weten/voelen.

Een goed ontwikkeld muzikaal voorstellingsvermogen maakt dat je je als muzikant kan voorstellen hoe een muziekstuk klinkt, hoe het gespeeld moet worden en hoe het genoteerd wordt. Deze muzikale voorstelling berust op de combinatie van notatie-, klank- en greepvoorstelling.

De vorming van het muzikaal voorstellingsvermogen is gebaseerd op het bewust luisteren en op het oefenen van het muzikaal geheugen door de volgende – onderling samenhangende – associaties te ontwikkelen en aan elkaar te koppelen.

noten zien – klanken horen – grepen weten/voelen

- Met **noten zien** wordt het geheel van de notatie bedoeld; het betreft dus ook rusten, tekens enzovoorts.
- Met **klanken horen** wordt het geheel van het muzikale geluid bedoeld, toegespitst op de eigenschappen hoogte, duur, sterkte en timbre.
- Met **grepen weten/voelen** worden de speelbewegingen bedoeld. Dit betreft behalve hand-, vinger- en armbewegingen ook embouchure, ademhaling enzovoorts.

4.5 Didactisch model en leeractiviteiten

Uit het didactisch model kunnen de diverse leeractiviteiten worden afgeleid:

- Klank-, notatie- en greepvoorstellingen worden in onderlinge samenhang opgebouwd. Het zo ontwikkelde muzikaal voorstellingsvermogen bevordert instrumentale vaardigheid en muzikaal-creatief spel.
- De pedagogisch-didactische situatie is een geheel, waarbij muzikanten en docent(en) in verscheidene leer- en onderwijsactiviteiten zijn betrokken.
- De ontwikkeling van de muzikant is uitgangspunt voor de leeractiviteiten en de didactische werkvormen, onderwijsactiviteiten, samenspel- en groeperingsvormen. Zodoende ontstaat een effectief én affectief leerprogramma.
- De samenhang tussen de leeractiviteiten biedt concrete mogelijkheden voor het evalueren van de onderwijsresultaten en het opzetten van een leerlingvolgsysteem (waaronder gefaseerde examens).
- Het is de verantwoordelijkheid van elke muziekopleiding om een goed functionerend evaluatie- en leerlingvolgsysteem te hanteren. Met behulp daarvan kunnen de kwaliteit en het rendement van het onderwijs zichtbaar worden gemaakt (zie ook hoofdstuk 7, onder 3.f de tentamenles).

5 Leeraspecten

De drie leergebieden worden gespecificeerd aan de hand van de zogenaamde leeraspecten. Leeraspecten zijn leerstofeenheden die behoren tot een van de drie leergebieden uit het onderwijsmodel. Zij vormen de basis voor de samenhang en ordening van de leerstof.

De leeraspecten worden voor elke opleidingsfase (A, B, C, D) volgens dezelfde systematiek behandeld. Om de relatie te verduidelijken tussen de leeraspecten en de bijbehorende eindtermen, zijn beide beschreven volgens een uniform systeem (zie onderstaande matrix). Men treft dus achter de letters a tot en met y steeds hetzelfde leeraspect aan, dat correspondeert met de betreffende eindterm. Bijvoorbeeld: 'eindterm e' slaat steeds op het leeraspect 'maat en ritme'. Voor alle leeraspecten zijn eindtermen benoemd; een aantal ervan is facultatief.

Matrix leeraspecten

I Cognitief leergebied (gehoorscholing, muziektheorie en toepassing hiervan)

1 Kennis, inzicht en auditieve toepassing

- a notatie en toonstelsel
- b toonladders
- c intervallen
- d akkoorden
- e maat en ritme
- f melodiebouw, frasering en vorm
- g uitvoeringsaanwijzingen
- h versieringen
- j instrumentkennis
- k transposities
- l receptief inzicht
- m voorbereid van blad zingen - solfège

Auditieve toepassing van de leeraspecten a tot en met e (gericht op gehoorscholing) vindt plaats in de vorm van schrijf- en luisterdictees.

2 Instrumentaal-auditieve toepassing (verrichtingen)

- n prima vista ritme
- o prima vista melodie
- p voor- en naspelen
- q uit het hoofd spelen
- r improvisatie
- s mentale training
- t transponeren (spelend)

II Motorisch leergebied (instrumentale vaardigheden)

- u toonladders en akkoorden
- v technische oefeningen

III Affectief leergebied (muzikale uitdrukking en beleving)

- w ritmische vaardigheden
 - x samenspel
 - y uitdrukkingsvaardigheden
-

Wanneer in de instrumentale les alle bovenstaande leeraspecten regelmatig worden getraind, worden de drie facetten van het muzikale voorstellingsvermogen evenwichtig ontwikkeld in relatie tot de instrumentale techniek (motorisch leergebied).

Associaties en voorbeelden van daaruit voortvloeiende leeraspecten:

- 1 Noot-klank associatie: te ontwikkelen door van blad zingen ('hoor ik wat ik zie');
- 2 Klank-noot associatie: te ontwikkelen door luister- en schrijfdictees ('staat er wat ik speel');
- 3 Noot-greep associatie: te ontwikkelen door noten te vertalen naar grepen. Deze heeft de neiging te mechanisch te worden zodra muzikanten 'buiten de klank om' gaan lezen ('grijp ik wat er genoteerd staat');
- 4 Klank-greep associatie: te ontwikkelen door op het gehoor spelen van bekende liedjes of melodieën en voor- en naspelen (speeldictee). Een heel belangrijke associatie ('speel ik wat ik hoor').

6 Leeraspecten nader beschouwd

De leeraspecten worden hieronder per leergebied behandeld. Het beoogde niveau is af te leiden uit de eindtermen voor de A-, B-, C- en D-fase. In hoofdstuk 10 Eindtermen per fase worden de leeraspecten vertaald in concrete eindtermen. Een aantal eindtermen is gemarkeerd (*) als facultatief.

Leeraspecten van de muzikale begripsvorming kunnen direct gekoppeld worden aan auditieve en instrumentale toepassingen. Een voorbeeld hiervan: een toonladderstructuur wordt niet alleen geleerd qua bouw, maar ook auditief onderscheiden en met besef van tonaliteit en gevoel voor onderlinge zuiverheid gespeeld. Voor de integratie van theorie en praktijk bestaan de auditieve toepassingen onder meer uit luister- en schrijfdictees.

Luister- en schrijfdictees zijn middelen ter bevordering van het toonvoorstellingsvermogen. Ze dienen ter versteviging en bewustmaking van de associatie 'klank-notatie' en vice versa. Deze associatie bevordert vervolgens de zelfcontrole bij het spelen (staat er wat ik speel? speel ik wat er staat?). De notatie-opdracht is voor beide dicteevormen echter verschillend.

Bij een schrijfdictee gaat het om het noteren van ten gehore gebrachte melodische en ritmische klankvoorbeelden. Een luisterdictee traint de leerling in het aangeven van juiste antwoorden bij melodische en ritmische klankvoorbeelden en in het opsporen van fouten door te laten kiezen uit meerdere voorgedrukte antwoordmogelijkheden. Toetsing door middel van dictees vindt plaats tijdens het (bij voorkeur) schriftelijk examen muziekleer/gehoorscholing.

6.1 Alle leeraspecten op een rij

Hieronder komen de leeraspecten in algemene zin aan de orde. In hoofdstuk 10 worden ze vertaald naar eindtermen.

- a Notatie en toonstelsel**
Het leren lezen en schrijven van muziek, voornamelijk in relatie tot de notatie voor het eigen instrument.
- b Toonladders**
Inzicht in de bouw en samenstelling van de toonladders en het auditief onderscheiden van de verschillende soorten toonladders.
- c Intervallen**
Inzicht in de bouw en samenstelling van intervallen en het auditief herkennen en toepassen van intervallen in melodische dictees (luister- en schrijfdictees).

- d Akkoorden**
Inzicht in de bouw en samenstelling van drieklanken en het auditief onderscheiden van drieklanken en andere samenklanken.
- e Maat en ritme**
Inzicht in de muzikale begrippen maat en ritme. Inzicht in de samenstelling van de maatsoorten en het auditief onderscheiden van ritmische bouwstenen en maatsoorten (luister- en schrijfdictees). Zie ook onder *prima vista ritme (n)*.
- f Melodiebouw, frasering en vorm**
Inzicht in de melodiebouw en het herkennen van overige vorm- en structuurkenmerken, onder andere in relatie tot toe te passen frasering in repertoirestukken en bij improvisatie zie ook onder *improvisatie (r)*.
- g Uitvoeringsaanwijzingen**
Inzicht in termen en notatietekens, die van invloed zijn op het uitvoeren van muziek en de basiskennmerken ervan auditief kunnen onderscheiden.
- h Versieringen**
Inzicht in versieringen.
- j Instrumentkennis**
Inzicht in de werking van de instrumenten, hun omvang en de indeling in groepen. Zie ook onder *receptief inzicht (l)*.
- k Transposities**
Het schriftelijk uitwerken van transposities. In samenhang met de voorbereidende *instrumentkennis (j)* worden transposities geoefend die praktische betekenis hebben. Bijvoorbeeld bij de onderlinge verwisseling of overname of invulling van partijen.
- l Receptief inzicht**
Het bevorderen van reflectie op muziek, het stimuleren van de luisterervaring en het verbreden van de muzikale en culturele horizon. Aan de hand van luistervoorbeelden en bronnen en hulpmiddelen worden muzikanten uitgenodigd om een eerste drempel te nemen op weg naar een bredere en intensievere omgang met muziek. De aandacht gaat voornamelijk uit naar het ontdekken van karakteristieke kenmerken van de muziek naar stijl, genre (zoals klassiek, wereldmuziek, latin, jazz, R&B, rock en pop), inhoud, functie, vorm en structuur.
- m Voorbereid van blad zingen - solfège**
Voorbereid van blad zingen is een auditieve toepassing ter bevordering van de toonvoorstelling. Het gaat voornamelijk om de versteviging van de associatie 'noot-toon' en 'greepnaam-klank'.
- n Prima vista ritme**
Prima vista ritme is een auditief-instrumentale toepassing. Genoteerde ritmische fragmenten worden prima vista gespeeld. In de eindtermen worden de ritmische bouwstenen nader uitgewerkt.
- o Prima vista melodie**
Prima vista melodie is eveneens een auditief-instrumentale toepassing. Genoteerde melodische fragmenten worden prima vista gespeeld. Ten opzichte van prima vista ritme is een dimensie toegevoegd die wezenlijk is voor het instrumentaal musiceren. Geschikte fragmenten uit orkestpartijen kunnen als prima vista opgave worden gekozen. Transponeren en octaveren hebben voor de orkestpraktijk praktische betekenis. Bijvoorbeeld bij onderlinge verwisseling en overname of invulling van partijen binnen het orkest.
- p Voor- en naspelen**
Voor- en naspelen is een auditieve toepassing. Het is een middel om de 'klank-greep' associatie te verstevigen, door op het gehoor melodisch-ritmische fragmenten na te laten spelen. Net als bij het schrijf- en luisterdictee gaat het eerst om het zich luisterend iets voorstellen. Weergave op het eigen instrument bestendigt ook de motorische associatie. De 'klank-greep' associatie is van invloed op het uit het hoofd en op het gehoor kunnen spelen.
- q Uit het hoofd spelen**
Deze auditieve werkvorm versterkt het klankvoorstellingsvermogen en het muzikaal geheugen, door het van buiten spelen van bij het niveau passende muziek(fragmenten). Het gaat daarbij om meerdere functies van het geheugen, zoals:
 - auditief geheugen (klank);
 - motorisch geheugen (spiergevoel);
 - inzichtelijk geheugen (structuur);
 - visueel geheugen (geschreven noten).
Bij de vorming van associaties speelt een geoefend geheugen een rol van betekenis. Ook vergroot uit het hoofd spelen de belevingskwaliteit van het spel, doordat van binnen uit, los van de noten wordt gemusiceerd: uit het hoofd = in het hoofd. Uit het hoofd spelen bevrijdt de leerling van het lezen van alle noten, met name in virtueuze stukken. Zodoende kan hij of zij loskomen van het notenschrift.
- r Improvisatie**
Improvisatie stimuleert het musiceren 'vanuit en met de oren' en is de beste werkvorm voor het ontwikkelen van de 'klank-greep-klank-associatie'. De muzikant leert welke klank het gevolg is van welke speelbeweging en leert tevens dit proces min of meer vooruit te bepalen. Dit leidt tot een creatievere omgang met het notenbeeld, vooral met de niet exact genoteerde aspecten van muziek. Het leeraspect improvisatie, zoals in dit kader bedoeld, heeft zeker niet tot doel te leiden tot het uitgebreid, spontaan uitdenken van muziek. Het is een auditieve instrumentale toepassing, waarbij de muzikant de al verworven muzikale materie op creatieve wijze toepast. Het leren ordenen van het muzikale materiaal draagt in belangrijke mate bij aan het tonale bewustzijn en aan grotere vrijheid en zelfstandigheid bij het musiceren; het doet een appèl op een rijker klank- en toonvoorstellingsvermogen.
- s Mentale training**
Een vorm van gehoortoepassing, waarbij de muzikant een kort notenfragment (enkele maten) even ter inzage krijgt om het daarna uit het hoofd te spelen.

De muzikant maakt een klank- en motorische voorstelling en slaat die in het muzikaal geheugen op om haar vervolgens te reproduceren. Deze leeractiviteit heeft invloed op het leren vooruitzien en het loskomen van de partij. Ook dit leeraspect levert vooral rendement op wanneer het systematisch in de leergang wordt ingepast. Het doet een bijzonder beroep op de visuele waarneming in relatie tot het auditieve, motorische en analytische geheugen.

t Transponeren (spelend)

Het transponeren staat in dienst van de 'klank-greep' associatie en kan in geventeerde vorm worden aangeboden, maar ook door middel van het transponeren van een eenvoudig stukje of liedje dat de leerling van buiten kent. Dit spelenderwijs op het gehoor verkennen van de toonsoorten draagt sterk bij tot inzicht in die toonsoorten, en hangt uiteraard nauw samen met improvisatie en speeldictee. Auditief je weg zoeken in de toonsoorten is een goede voorbereiding op een eindterm voor de C-fase: transponeren vanuit het gegeven notenbeeld. Dit onderdeel is ten dele samengevoegd met *prima vista melodie (o)*.

u Toonladders en akkoorden

De toonladder- en akkoordenstudie legt een goede basis voor speeltechnische vaardigheden en tonaal bewustzijn.

Het spelen van toonladders en akkoorden heeft een driedelig doel:

- het automatiseren van motoriek;
- het bevorderen van klank- en toonvoorstelling en onderlinge zuiverheid;
- het improviseren stimuleren.

Het gaat om een motorische vaardigheid die alleen ontstaat door middel van training. Toonladders en akkoorden komen idealiter in 'de vingers', in het 'spiergeheugen' c.q. 'in de lippen'.

Die training kan met of zonder notenschrift gebeuren. Sommige muzikanten voelen zich geremd als zij de noten niet voor zich zien. Toonladders en akkoorden hoeven echter niet persé uit het hoofd gespeeld te worden om effect te sorteren. De toonladders en akkoorden worden gevarieerd in dynamiek en articulatie.

v Technische oefeningen

Technische oefeningen hebben hoofdzakelijk betrekking op wat bij het motorisch leergebied onder 'speeltechnische vaardigheden' wordt aangegeven.

Het gaat vooral om de fysiek-technische kant van bewegingen en houdingen die leiden tot autonome en parate vaardigheden, oftewel automatismen (senso-motoriek). Uiteraard zijn deze automatismen altijd gericht op het versterken van de muzikale uitdrukking.

Hoe beter de automatismen functioneren, des te meer ze de muzikant in staat stellen om muziek met complexe technische structuren te spelen.

Het blijkt vaak dat muzikanten – met name op gevorderd speelniveau – niet over alle vaardigheden beschikken om technisch gecompliceerdere muziek uit te voeren. Het ontbreekt hen bijvoorbeeld aan snelheid bij staccato, of aan vinger-vlugheid om snelle passages in tempo te spelen. Niet alle technische vaardigheden worden enkel door het spelen van etudes opgedaan.

Het aanleren van speciale vaardigheden, waarbij motorische bewegingen door herhaalde afzonderlijke oefeningen geautomatiseerd worden is onontbeerlijk. De toepassing van die vaardigheden in wisselende stukken maakt van die parate vaardigheden (senso-motoriek) tevens kundigheden (psycho-motoriek).

w Ritmische vaardigheden

Vanaf de beginfase dient veel zorg te worden besteed aan het correct – met gevoel voor maat (spelen vanuit de puls en de accentbeweging) en ritme (onderverdeling) – uitvoeren van ritmes in de aangegeven tempi, maatsoorten en notenwaarden.

x Samenspel

Samenspel is een onmisbaar onderdeel van de opleiding. Het van meet af aan oefenen van technische en muzikale aspecten van het samenspel komt de beleving en het speelplezier ten goede. Juist omdat blaas- en slaginstrumenten echte 'samen-spelinstrumenten' zijn is het essentieel hier aandacht aan te schenken.

Het doel is: het ontwikkelen van goed samenspelen, het aanvoelen van de gezamenlijke puls en cadans, het gelijk laten lopen van ritmische onderverdelingen en het ontwikkelen van gevoel voor klankkleur, klankverhoudingen en stemming. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de didactische mogelijkheden van de groepsles. Ook kunnen aanvullende samenspellessen worden georganiseerd (zie ook hoofdstuk 7: *Onderwijskundige inrichting van de muziekopleiding*).

y Uitdrukkingsvaardigheden

De muzikale vaardigheid en muzikale uitdrukkingskracht dienen te blijken uit het spelen van repertoire.

- dit repertoire moet passen bij de specifieke opleidingsfase;
- de muzikant maakt tijdens de opleiding kennis met muziek in meerdere stijlen en genres, gebaseerd op diverse technische en muzikale speelvaardigheden;
- ook eigentijds repertoire (bijvoorbeeld popmuziek, musicals etc.) en repertoire in modern klankidoom dienen aan bod te komen.

Elke muziekopleiding zal daarom bevorderen, dat er per fase voor alle instrumenten een opleidings- en examenrepertoire voorhanden is in diverse stijlen en genres. De verscheidenheid in repertoire draagt bij tot de vorming van een veelzijdige smaak van de leerlingen, en bevordert hun speelplezier en intrinsieke motivatie.

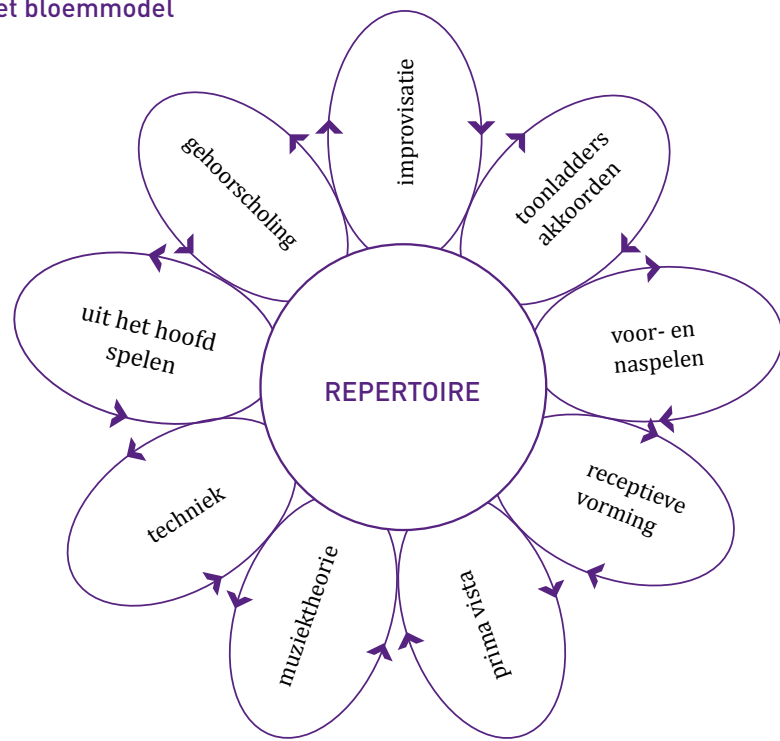
6.2 Leeraspecten en het 'bloemmodel'

Het is een uitdaging voor een docent om voldoende repertoirestukken te vinden die een sterk motiverend en aanstekelijk effect hebben op leerlingen. Elke docent met enige jaren ervaring kent voor zijn of haar instrument dergelijke 'tophits' die altijd weer enthousiasme en speelplezier opwekken. Vaak zijn muzikanten dat repertoire na jaren nog niet vergeten.

Het ligt voor de hand om zoveel mogelijk onderdelen van de les rondom zulke tophits te groeperen. Zo krijgt wat er tijdens de les plaatsvindt samenhang en wordt het voor de muzikant veel duidelijker waarom bepaalde leeraspecten en oefeningen nodig zijn. Hij of zij voelt aan dat die verband houden met het 'hoofd-onderwerp' (het repertoirestuk), en dat de leeractiviteiten helpen om dat stuk nog beter te leren spelen.

Wanneer leeraspecten als voor- en naspelen, technische oefeningen, improvisatie, prima vista spel, toonladders/akkoorden enz. afgeleid worden van het centrale repertoirestuk, en ermee in verband worden gebracht, ontstaat een lesmodel dat het vergeleken kan worden met een bloem. In het hart van de bloem zit het repertoirestuk, de bloemblaadjes zijn de leeraspecten die daaruit worden afgeleid en ermee in verband worden gebracht ¹¹.

Het bloemmodel

7 Onderwijskundige inrichting van de muziekopleiding

Een goede muziekopleiding bereikt idealiter een evenwicht tussen de ontwikkeling van de drie samenhangende leergebieden:

- 1 gehoorscholing, klankvoorstellingsvermogen en auditieve vaardigheden (cognitieve aspecten);
- 2 vaardigheden op het instrument (motorische aspecten);
- 3 muzikaal gevoel en intrinsieke motivatie voor de muziek in het algemeen (affectieve aspecten).

Voor de praktijk van het musiceren bestaat een aantal relevante leeraspecten met betrekking tot gehoorscholing, auditieve toepassingen en receptief inzicht. Evenwichtigheid van de opleiding blijkt uit de spreiding van alle leeraspecten over de leergebieden.

Kenmerken van een evenwichtige opleiding:

- er bestaat methodische samenhang tussen de leergebieden/leeractiviteiten;
- per leerfase zijn eindtermen geformuleerd, voorzien van (niveau)voorbeelden;
- er zijn indicaties van examenprogramma's en daarmee verbonden toetsingscriteria.

Het didactische principe dat de leerling het meest leert van eigen leer- en ervaringsactiviteiten is het uitgangspunt voor een effectief leerproces van instrumentale vorming. Het stimuleren van dit zelfontdekkend, ervaringsgericht leren is essentieel voor het realiseren van gerichte zelfstudie.

Een ambachtelijke en muzikaal-creatieve ontwikkeling vraagt om een kritisch en zelfcorrigerend studievermogen (thuisstudie), als basis voor het ontwikkelen van muzikale vaardigheden. De studieinzet van muzikanten moet daarom voortdurend gevoed worden door de opleiding te programmeren vanuit onderling samenhangende, op de praktijk van het musiceren gerichte leeractiviteiten.

In het structuurschema ontwikkeling muzikale persoonlijkheid is aangegeven welke leergebieden in de muziekopleiding aandacht verdienen. Daarnaast kwam de totale leerstof uitgebreid aan de orde bij de leeraspecten. In hoofdstuk 10 worden de leerdoelen geconcretiseerd in de eindtermen A, B, C en D.

Om het leerproces voor de instrumentale vorming te realiseren is een onderwijskundige inrichting van de opleiding noodzakelijk, die voorziet in methodisch samenhangend onderwijs op de drie leergebieden.

Dit veelzijdige proces wordt het beste vormgegeven als er een leerplanmatige samenwerking van de docenten is, bij voorkeur in een goed functionerend model van team-teaching. Daarin leggen docenten een methodische koppeling tussen de leergebieden en activiteiten, zoals instrumentaal-technische ontwikkeling, samenspeltraining, muziekleer-gehoorscholing en receptieve vorming. Een groep docenten is zo verantwoordelijk voor de uitvoering van het totale leerprogramma voor een groep leerlingen.

De verwerking van deze vorm van onderwijs is mede afhankelijk van de mogelijkheid van de verschillende lesvormen om effectieve leer- en werkvormen in praktijk te brengen. Het verdient daarom aanbeveling om het systeem van de wekelijkse instrumentale les aan te vullen of zelfs – al dan niet gedeeltelijk – te vervangen.

Wanneer individuele-, groeps- en klassikale lessen elkaar afwisselen, kan dat vanuit een samenhangende methodische benadering leiden tot een effectief en affectief leerklimaat.

Een globale indeling kan er als volgt uitzien:

Voor het **cognitieve** leergebied:

- de klassikale les, onder andere toe te passen bij de gehoorscholings-/muziektheorieles en receptieve vorming.

Voor het **motorische** leergebied:

- de groeps- of individuele les, onder andere toe te passen bij de reguliere, wekelijkse praktijkles.

Voor het **affectieve** leergebied:

- de ensemble-les, onder andere toe te passen bij de samenspelactiviteiten en in individuele en gezamenlijke repertoire-ontwikkeling bij oefeningen en concerten.

Ter verduidelijking enkele lesvormen die een methodische samenhang kunnen stimuleren.

1 De groeps- of klassikale les

Er zijn argumenten van pedagogische, onderwijskundige en muzikale aard om het groepsonderwijs als leer- en werkvorm voor muziekopleidingen regelmatig toe te passen. Groepsverband stimuleert affectief gedrag en maakt allerlei uitnodigende leer- en werkvormen op het auditief-instrumentale vlak mogelijk. Zeker in de A- en B-fase kan de reguliere instrumentale les geheel of gedeeltelijk in groepsverband plaatsvinden.

2 De groeps- of individuele les

In de C-fase is individueel onderwijs aan te bevelen, omdat gevorderde leerlingen meer persoonlijke aandacht nodig hebben om zich optimaal te ontwikkelen. Zij werken immers aan een grotere, ambachtelijke, instrumentale vaardigheid en aan persoonlijkere expressie in artistieke zin.

In dit gevorderde stadium is het zinvol een individuele werkvorm ‘op maat’ aan te passen aan het leertempo en de belangstelling van de leerling.

3 De completerings- of ensembleles

De completeringsles kan periodiek plaatsvinden naast of in de plaats van de instrumentale les. In zo'n les krijgen één of enkele leeraspecten extra aandacht, in samenhang met het leerproces op de drie leergebieden. Het doel is om zo de

resultaten op onderdelen te verbeteren. Deze lessen kunnen ook in plaats van een aantal reguliere instrumentale lessen worden gegeven, bijvoorbeeld 5 à 10 maal per jaar. Het organiseren van leeractiviteiten met behulp van aanvullende lesvormen noodzaakt onderling overleg en afstemming over taakverdeling en leerinhouden. Onderwijskundige samenwerking van docenten – team-teaching – is voorwaarde voor een goede afstemming en voor inhoudelijke samenhang tussen de leeractiviteiten.

Zo'n afwisselende inrichting van het onderwijs vereist een planmatige aanpak, vastgelegd in het jaarrooster na organisatorisch overleg met coördinator, docenten en muzikanten. Ook communicatie met ouders is wenselijk, evenals met het orkest waarvan een muzikant eventueel lid is.

Het realiseren van afwisselende lesvormen (waaronder de completeringsles) is vooral een kwestie van goede interne organisatie en communicatie.

Voorbeelden van completeringslessen zijn:

- instrumentale completeringsles (groepsles);
- klassikale muziekleer/ gehoorscholingsles;
- samenspelles;
- receptieve vormingsles;
- incidentele, individuele ondersteuningsles;
- tentamenles.

a Instrumentale completeringsles (groepsles)

De instrumentale completeringsles is geschikt om aan een bepaalde leeraspecten extra aandacht te schenken.

Voorbeelden zijn:

- Activiteiten gericht op motorische vaardigheden die herhaald oefenen verlangen, zoals:
 - toonladderstudies en akkoordbrekingen;
 - technische oefeningen die een structurele, stapsgewijze progressie verlangen (bijv. staccato en greepwisselingen, expliciete ademhalingsoefeningen enz.).
- Activiteiten die instrumentale klankvoorstelling en toepassing daarvan vragen, zoals:
 - intonatie-oefeningen, om zuiver én op klank te leren spelen;
 - leren richten naar de gemiddelde toon in unisono-klank;
 - toonkwaliteit en toonkracht (het individueel leren vasthouden van de toonkwaliteit en toonkracht binnen de groep);
 - improvisatie in vraag- en antwoordspel;
 - voor- en naspelen;
 - ritmische figuren herkennen en toepassen;
 - prima vista spel;
 - meerstemmig ensemblespel.

b Klassikale muziektheorie/ gehoorscholingsles

Wenselijk is dat muzikanten tijdens een examenjaar een aantal lessen muziektheorie en gehoorscholing ontvangen. Bijvoorbeeld een serie van tien lessen, waarvan een proefexamenles en het examen deel uitmaken.

Inzicht in de bijbehorende onderwerpen uit de algemene muziekleer komen in deze lessen aan de orde.

Muzikale begripsvorming komt het effectiefst tot stand als er een directe koppeling wordt gelegd met auditieve toepassingen. Zo wordt het muziektheoretische begrip functioneel voor de praktijk van het musiceren, vooral doordat aan de instrumentale speelvaardigheid een sterke toon- en klankvoorstelling worden toegevoegd.

c Samenspel-les

In deze lesvorm staat de ontwikkeling van muzikale vaardigheden die het functioneren in een orkest of ensemble verbeteren centraal. Het methodische samenspel-materiaal draagt bij aan het samen musiceren.

Met deze lesvorm kan vroeg worden gestart. Al in het eerste opleidingsjaar is het zinvol om te werken met samenspel-materiaal van beperkte toonomvang. Er zijn ook methodieken die van meet af aan gebruik maken van de samenspel-lesvorm. Voorwaarde is, dat de muzikant enkele speelvaardigheden (o.a. toonvorming) onder de knie heeft. Resultaten kunnen zowel in heterogene als homogene samenspelgroepen worden behaald. Zij hangen mede af van een degelijke voorbereiding tijdens de instrumentale lessen. De samenspel-les kan voor alle deelnemers tot speelplezier leiden en een goede introductie vormen voor het spelen in een ensemble of orkest tijdens de volgende opleidingsjaren.

Inhoudelijk overleg tussen de instrumentale en samenspel-docenten is onontbeerlijk: jonge muzikanten mogen niet overvraagd worden. In veel gevallen verzorgen docenten zowel instrumentale als samenspel-lessen: dan ontstaat er vanzelf een win-winsituatie voor beide lesvormen.

d Receptieve vormingsles

Receptieve vorming wekt interesse voor en ontsluit de achtergronden van muziek als kunstdiscipline. Van meet af aan is het wenselijk om reflectie op muziek, het luisteren naar muziek en verbreding van de muzikale horizon te stimuleren met door de docent of opleiding georganiseerde activiteiten.

Dit leeraspect krijgt richting door de leerstof een bepaalde afbakening te geven. Het bespreken van wat er in en mét de muziek aan de hand is kan vooral aan de hand van specifieke luistervoorbeelden gebeuren. Zo ontdekken leerlingen karakteristieke kenmerken als stijl, genre, inhoud, functie, vorm en structuur en gevoelswaarde. Vanzelfsprekend kan receptieve vorming ook goed aan de hand van het repertoire plaatsvinden (zie bloemmodel).

In de gevorderde opleidingsfasen krijgt de muzikant meer besef van de culturele achtergronden, in relatie tot tijd waarin de muziek werd gecomponeerd of is ontstaan.

e Incidentele, individuele ondersteuningsles

Deze aanvullende lesvorm is bedoeld als bijscholing op leeraspecten die extra aandacht behoeven. Al naar gelang de situatie kan worden bezien welke docent deze taak (een vorm van remedial teaching) invult.

f Tentamenles

Het organiseren van jaarlijkse tentamens (ook te beschouwen als lessen) creëert een krachtige werkvorm met meerdere positieve elementen. Tentamenlessen kunnen het beste circa 4 à 8 weken vóór een examendatum worden gepland. Tijdens zo'n les doen aanstaande examenkandidaten een try-out van (een gedeelte van) het examenprogramma.

Twee docenten – zo mogelijk uit verwante disciplines – nemen het tentamen af.

Effecten:

- docenten hebben overleg over niveau en leerinhoud; eventuele manco's kunnen worden geconstateerd en gecorrigeerd;
- de opleidingsbegeleiders (contactpersonen) dan wel de begeleidingsgroep van de vereniging worden betrokken bij het opleidingsgebeuren;
- een goed deel van pijnlijke situaties tijdens het examen en de bespreking daarna wordt voorkomen;
- een onderdeel van het leerlingenvolgsysteem krijgt praktisch gestalte.

8 Opleidingsfasen

De opleidingsstructuur telt vier samenhangende opleidingsfasen: fase A t/m D. De indeling in fasen is van belang omdat het raamleerplan op deze manier:

- de ontwikkeling naar een hoger en duidelijk omschreven niveau stimuleert;
- doelgericht studeren bevordert;
- een evenwichtige verdeling van hoofd-hand-hart in de ontwikkeling stimuleert;
- de verwachting over wat de leerling kan in samenspel en orkestverband verduidelijkt;
- de kwaliteit van het musiceren kan bevorderen;
- aanzet kan geven tot levenslang (leren) musiceren.

De fasen zijn globaal als volgt te kenschetsen:

Fase	Gemiddelde duur	Leeftijdsaanduiding
Oriëntatie/voorfase	2 à 3 jaar	ca. 6 tot en met 8 jaar
A basis	2 à 3 jaar	ca. 9 tot en met 11 jaar
B uitbouw	2 à 3 jaar	ca. 12 tot en met 14 jaar
C verdieping	ca. 2 jaar	ca. 14 tot en met 16 jaar
D specialisatie	ca. 2 jaar	ca. 16 jaar en ouder

(evt. voorbereiding op professionele opleiding)

De duur van de fasen en de aanduiding van de leeftijdsgroepen zijn globaal. Omdat er in de praktijk soms op latere leeftijd met instrumentaal onderwijs wordt gestart en het leertempo van leerling tot leerling sterk verschilt, kan worden afgeweken van deze fasering. Natuurlijk komt het ook voor dat een leerling vanuit een ander instrument overstapt, of na een tijdelijke stop de muziekstudie weer oppakt. Ook dan ziet het onderwijs er anders uit.

Indeling

De indeling in de fasen A, B, C en D brengt een duidelijke structuur aan in de opleiding en maakt het opleidingstraject zichtbaar. De vier fasen hebben elk een eigen karakteristiek. Aan het einde van iedere fase wordt als regel een examen afgelegd voor het bij de fase behorende diploma A, B, C of D. De examens zijn tussenstations en ijkpunten voor de leerling op de weg naar muzikale zelfstandigheid die deel uitmaakt van het optimaal functioneren in een orkest- of samenspelgroep. In de loop van de jaren ontstaat zo een samenhangende leerlijn die voorziet in een veelzijdige muzikale scholing.

Voor elke fase is een gemiddelde opleidingsduur van minimaal twee jaar noodzakelijk. In de meeste gevallen nemen de A- en B-fase samen 4 à 5 jaar in beslag. Bovendien wordt aan de opleiding een extra jaar toegevoegd, als speelruimte voor leerlingen die wel kwaliteiten bezitten, maar – o.a. vanwege jonge leeftijd of tragere muzikale ontwikkeling – wat meer tijd nodig hebben. Een volledige instrumentale opleiding t/m fase D duurt 8 à 9 jaar.

Elke muziekopleiding kan de indeling in leerjaren in het interne opleidingswerkplan op flexibele wijze invullen. Daarbij kan rekening worden gehouden met de ambities, motivatie en aanleg van de aan hun zorgen toevertrouwde muzikanten en met de lokale situatie.

Start van de opleiding

De leeftijd waarop een muzikant aan de muziekopleiding voor een blaas- of slaginstrument begint ligt doorgaans rond 9 jaar (groep 6 basisschool). Uiteraard is er een aanmerkelijk verschil in fysieke voorwaarden die de instrumenten stellen, waardoor sommige instrumenten op deze leeftijd als keuzemogelijkheid afvallen.

Het is weliswaar mogelijk om op heel jonge leeftijd met de opleiding van een instrument te beginnen (onder het motto: ‘Hoe jonger, hoe beter’), maar dat blijkt lang niet altijd effectief te zijn. Een kind dat bijvoorbeeld op zijn zesde begint met een reguliere opleiding voor een instrument heeft daar als gevolg van fysiek remmende factoren weinig baat bij. Niettemin kan er jong gestart worden, mits de begeleiding optimaal is en aangepaste methodieken gehanteerd worden.

Bij de keuze voor het instrument spelen meerdere factoren een rol. Een essentieel gegeven is natuurlijk tot welk instrument iemand zich voelt aangetrokken. Rekening houden met de voorkeur van kind en ouders bij de instrumentkeuze bevordert de betrokkenheid bij en interesse voor de opleiding. Om teleurstelling te voorkomen moet terdege rekening worden gehouden met de muzikale en fysieke aanleg van de leerling.

Oriëntatie- en voorfase

Lang voordat het kind met instrumentaal muziekonderwijs begint kan het al met muziek bezig zijn geweest. Tussen ‘muziek op schoot’ (peuters en kleuters) en de A-fase van een muziekopleiding liggen diverse stadia, die op zinvolle wijze met muziekonderwijs kunnen worden ingevuld.

Er kan gekozen worden voor voorbereidend instrumentaal en vocaal onderwijs, met veel aandacht voor de muzikaal-auditieve ontwikkeling. Zingen vormt hierbij een belangrijk methodisch-didactisch middel. Kinderen ontdekken zo zelf de taal van de muziek, door middel van hun eigen instrument: de stem. Systematische aandacht voor gehoorontwikkeling legt een prima basis voor musiceren vanuit een innerlijke klankvoorstelling en voor de ontwikkeling daarvan tijdens de latere instrumentale opleiding.

Het is daarom aan te bevelen om aan de instrumentale opleiding 1 à 2 jaar voorbereidend muziekonderwijs te laten voorafgaan, bijvoorbeeld in de vorm van een blazersklas waarin eerste stappen worden gezet.

De vorm van de oriëntatie- of voorfase kan variëren van vocaal-dansante, algemene muzikale vorming tot een uitbreiding daarvan met het oriënterend bespelen van muziekinstrumenten.

A-fase

Kenmerkend voor deze beginfase is een brede en veelzijdige methodische aanpak, gericht op de onderlinge samenhang van de drie leergebieden. De vorming van hoofd, hand en hart (Didactisch model van de instrumentale vorming) leidt tot een evenwichtige en harmonische ontplooiing van de muzikant.

Naast vertrouwd worden op het instrument verdient de ontwikkeling van het gehoor en de ritmiek, op basis van auditieve voorstelling en geheugen, in deze fase veel aandacht. Ook het vormen van een goede leer- en studeerhouding is voorwaarde voor een succesvolle start en voor verdere opleiding. Als er in deze fase een goed werkhouding ontstaat, dan ontwikkelt de muzikant een verhouding tot de muziek die voor latere fasen essentieel is.

Investeren in een langere leerlijn – bijvoorbeeld 3 jaar – waarin alle leeraspecten intensief aan de orde komen werpt op den duur zijn vruchten af, doordat dat uiteindelijk tot een creatiever type muzikanten leidt.

Zelfontdekkend leren komt tot stand als de leer- en onderwijsvormen daarop zijn ingericht. Dit verhoogt de effectiviteit en legt de basis voor muzikale zelfstandigheid.

B-fase

De B-fase is een samenhangend vervolg op de A-fase; samen vormen ze één geheel. Over het algemeen wordt de B-fase na gemiddeld 2 jaar afgesloten. Het afronden van de B-fase is een minimumvoorwaarde om muzikaal te functioneren in orkesten, verenigingen of andere samenspelvormen.

Tussen B- en C-fase

Muzikanten met voldoende motivatie en talent worden uiteraard gestimuleerd om hun studie te vervolgen met een C-opleiding. Muzikanten én de orkesten of verenigingen hebben er baat bij als zoveel mogelijk muzikanten doorstromen naar de C-fase.

- Het is van belang af te wegen of het zinvol is iemand aan een volgende fase te laten beginnen. Daarbij zijn muzikale ontwikkelbaarheid, speeltechnische en muzikale aanleg bespreekpunten.
- De motivatie van de muzikant is eveneens een relevant criterium.
- Een motiverende en stimulerende omgeving kan van invloed zijn op het al of niet zinvol vervolgen van de opleiding.

Elke muzikant in opleiding dient in principe toegang te kunnen krijgen tot de opleidingsfasen C en D.

C-fase

Vanaf de C-fase veranderen het karakter en de intentie van de opleiding. De eisen in speeltechnisch opzicht vragen om een uitgebreide training van vaardigheden. Deze leiden tot een bewuste manier van musiceren, met instrumentale beheersing en muzikale zeggingskracht. Voor deze muzikaal rijpere en instrumentaal vaardige musiceerwijze is een opleidingsperiode van minstens 2 jaar nodig.

D-fase

De D-fase wordt gekenmerkt door muzikale uitdrukkingsvaardigheid en instrumentale beheersing op het voor amateurs hoogst bereikbare niveau. De opleiding en het examen horen dit te weerspiegelen. Zo dient er repertoire dat zowel technisch als muzikaal veelzijdig is – in diverse stijlen, waaronder ook eigentijdse muziek – aan de orde te komen. Ook deze fase zal gemiddeld 2 jaar in beslag nemen.

Een voor alle rubrieken op hoog niveau afgelegd examen biedt in principe voldoende kansen voor aansluiting bij het muziekvakonderwijs.

Zie ook bijlage F waarin een overzicht van speelvaardigheid in relatie tot het divisieniveau van HaFaBra-orkesten is opgenomen.

9 Verbinding binnen- en buitenschoolse muzikeducatie

Instrumentaal muziekonderwijs is in Nederland in formele zin én letterlijk vooral van buitenschoolse aard. De laatste jaren vinden vormen van instrumentaal onderwijs ook plaats binnen de basisschool. Vaak lukt dit doordat diverse partijen samenwerken: het primair onderwijs, de amateurkunst en muziekopleidingen/docenten, daarin financieel gesteund door het subsidiebeleid van zowel grotere fondsen als van provinciale en gemeentelijke geldstromen.

Hierdoor is de tendens ontstaan dat jonge muzikanten anders of eerder starten, bijvoorbeeld na afloop van oriënterende blazersklassen, die al dan niet zijn geïntegreerd in de activiteiten van een (brede) basisschool of Integrale Kind Centra (IKC's). Deze muziekparticipatie bevorderende activiteiten kunnen alleen maar worden toegejuicht. Momenteel worden veel nieuwe initiatieven enthousiast gestart.

Zodra deze vernieuwingen wat meer zijn uitgekristalliseerd zal er mogelijk een andere fasering van de opleidingsstructuur moeten komen. De oriëntatiefase is in dit raamleerplan mede vermeld om aan te geven dat er ook in binnenschoolse setting aandacht is voor musiceren door en met kinderen.

In deze editie van het raamleerplan is er nog niet voor gekozen de vierfasestructuur te verbreden tot een vijffasestructuur. Dat zou niet alleen onrecht doen aan alle succesvolle bestaande structuren, maar ook aan de inhoudelijke vernieuwingen die zich manifesteren en die voor een deel nog in de startfase verkeren.

De scheiding tussen het binnenschoolse en buitenschoolse is mede het gevolg van hoe de Nederlandse overheid het domein cultuureducatie formeel geregeld heeft. Voor de basisscholen bestaan weliswaar een aantal kerndoelen cultuureducatie, maar over muzikeducatief vervolgonderwijs is er geen wet of landelijke regelgeving.

Wellicht ontstaat er een structurele verandering in de manier waarop we in Nederland omgaan met instrumentaal muziekonderwijs. Idealiter wordt muzikeducatie een vast en structureel onderdeel van het formele curriculum van het basisonderwijs, inclusief de competentieborging bij leerkrachten en kwaliteits-toezicht. De buitenschoolse muzikeducatie en amateurkunst kunnen met hun participatiebevorderende activiteiten daarbij aansluiten.

In verschillende landen is de output van de muzikeducatie in het primair en voortgezet onderwijs groter dan in Nederland (jongeren die actief musiceren in ensembles of orkesten). De aansluiting op een verdere culturele levensloop is daar echter minder gemakkelijk te realiseren, o.a. doordat een muzikale infrastructuur op amateurniveau ontbreekt. Nederland heeft de optie om formele muzikeducatie in het primair onderwijs te organiseren en te laten aansluiten op structuren in de amateurkunst. Een mooi voorbeeld van een win-win situatie, die ook in internationaal opzicht toonaangevend kan zijn.

eindtermen

10 Eindtermen per fase

In dit hoofdstuk worden de leerdoelen geconcretiseerd in eindtermen voor de niveaus A, B, C en D.

Nota Bene: de met * gemerkte eindtermen zijn facultatief.

EINDTERMEN VOOR HET A-EXAMEN

De hieronder genoemde letters verwijzen naar hoofdstuk 6 *Leeraspecten, nader beschouwd*.

I Muziektheorie en gehoorscholing

Muzikale begripsvorming en auditieve toepassing

a Notatie en toonstelsel

Het kunnen lezen van het muziekschrift in de sleutel en de omvang van het eigen instrument tot en met 3 kruizen en 3 mollen (octaafverplaatsingstekens alleen voor die instrumenten die dit in de praktijk tegenkomen, bijvoorbeeld dwarsfluit, namen van octaafgebieden buiten de eigen omvang van het instrument weglaten). Dit op grond van kennis van en inzicht in:

- De functie van de notenbalk, noten, hulplijnen, octaafverplaatsingstekens en sleutels.
- De vorm en waarde van hele, halve, kwart, achtste, zestiende noten en rusten en de waardeveranderingen door toevoeging van stip of verlengingsboog.
- De functie van kruis, mol en herstellingstekens en het gebruik hiervan als vast of toevallig voortekens, de meest eenvoudig voorkomende enharmonische verwisselingen.

b Toonladders

Inzicht in de bouw van de majeurtoonladder blijktend uit:

- Het kunnen bouwen van majeurtoonladders tot en met 3 kruizen en 3 mollen zowel stijgend als dalend.
- Het kunnen hanteren van de begrippen: hele toonafstand, halve toonafstand en grote tertsen, majeur-toonladder.
- Van voorgespeelde majeurtoonladders waarin bij enkele ladders wordt afgeweken van de bouw ervan, bepalen welke 'goed' of 'fout' werden gespeeld.

c Intervallen

Inzicht in de samenstelling van de laddereigen intervallen vanuit de grondtoon binnen de majeurtoonladder en het auditief kunnen toepassen van deze intervallen blijktende uit:

- Het vanuit de muzieknotatie kunnen herkennen en bouwen van de laddereigen intervallen tot en met het octaaf vanuit de grondtoon van de majeurtoonladders van C, F en G.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictie) van de laddereigen intervallen tot en met de kwint in stijgende richting vanuit de grondtoon van de majeurtoonladder van C, of vanuit voorgedrukte antwoord mogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictie) welk interval gespeeld wordt.

- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van een eenvoudig melodisch dictee in C majeur of vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welke melodie gespeeld wordt.
- d Akkoorden**
Inzicht in de bouw van de grote drieklank in grondligging, onder andere blijkend uit het kunnen noteren van de grote drieklanken op de tonica van de majeurtoonladders tot en met 3 kruizen en 3 mollen.
- e Maat en ritme**
- Het kunnen toelichten van de begrippen maat, maatstreep, maatteken, maataccent, opmaat en zwaar-licht.
 - Hanteer in relatie tot het inzicht van de maatsoorten 2/4, 3/4, 4/4, 3/8, 6/8 en de termen 2- en 3-deligheid.
 - Het beheersen van de ritmische bouwstenen voor het A-niveau zie ook onder *prima vista ritme (n)*.
 - Het kunnen noteren (schrijfdictee) van een eenvoudig ritmisch dictee in 2/4, 3/4 of 4/4 maat op basis van de ritmische bouwstenen fase A of het vanuit voorgedrukte mogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk ritme wordt gespeeld.
- f* Melodiebouw, frasering en vorm**
Het herkennen van een eendelige liedvorm van 2x2 en 2x4 maten, blijkend uit het kunnen aanduiden van de muzikale zinsbouw door het plaatsen van fraseringsbogen of komma's. Dit leeraspect is geïntegreerd in andere leeraspecten zoals repertoirespel en improvisatie.
- g Uitvoeringsaanwijzingen**
Inzicht in de volgende begrippen en de bijbehorende termen en notatietekens en deze auditief kunnen onderscheiden:
- Articulatie: legato, staccato, portato, marcato.
 - Dynamiek: stabiele dynamiek (pp, p, mp, mf, f, ff) en overgangsdynamiek (crescendo, decrescendo, diminuendo en morendo).
 - Tempo: vijf tempo-aanduidingen (largo, andante, moderato, allegro en presto) en termen voor versnelling en vertraging van het tempo (ritenuto, rallentando, accelerando, stringendo, poco, poco à poco).
 - Herhalings- en verwijzingsstekens: o.a. da capo, dal segno en coda.
- j Instrumentkennis**
Inzicht in het ontstaan van de toon, de omvang en de stemming van het eigen instrument.
- l Receptief inzicht**
Het auditief kunnen onderscheiden van de volgende blaas- en slaginstrumenten: piccolo, dwarsfluit, hobo, fagot, klarinet, saxofoon, trompet, hoorn, trombone, euphonium/bariton, bastuba, kleine trom, grote trom, xylofoon en pauken.
- m* Voorbereid van blad zingen - solfège**
Het ten gehore brengen van een bij het niveau passende voorbereide solfège in C-majeur.
Zie ook bijlage A.

Instrumentale toepassing

- n Prima vista ritme**
Het uitvoeren (prima vista) van een eenvoudig ritmisch fragment gebaseerd op de ritmische bouwstenen Niveau A, naar keuze in de maatsoorten 2/4, 3/4, 4/4, 6/8.
- o Prima vista melodie**
Het prima vista uitvoeren van een eenvoudig melodisch fragment. In dit fragment wordt gebruik gemaakt van verschillende maatsoorten en ritmische bouwstenen Niveau A. Voor dit onderdeel kunnen ook bij deze fase passende melodische partijen uit de literatuur voor orkest, ensemble en /of samenspel in aanmerking komen.
- p Voor- en naspelen**
Het kunnen naspelen van eenvoudige melodische fragmenten in majeur binnen de omvang van een octaaf, overwegend in secunden en tertsen voortschrijdend. De hoogte van de eerste toon wordt aangegeven, *zie ook bijlage A.*
- q Uit het hoofd spelen**
Het uit het hoofd spelen van een (gedeelte van de) voor het examen voorbereide spelstukken (etude, voordrachtstuk, volksliedje, popsong, musicalsong o.i.d.).
Zie ook bijlage A.
- r Improvisatie**
Een improvisatie kan en mag op meerdere manieren worden uitgevoerd, bijvoorbeeld:
- Het improviseren op een bourdon.
 - Het improviseren op basis van een pentatonische reeks.
 - Het afsluitend beantwoorden van een vraagzin binnen de meest eenvoudige liedvorm van 2 x 2 of 2 x 4 maten.
 - Het vrij improviseren of improviseren op een gegeven ritme/toonmateriaal.
 - Vrij improviseren, bijvoorbeeld een stemming, sfeer, karakter of stijl.
- Zie ook bijlage A.*
- s* Mentale training**
Het uit het hoofd spelen van een kort melodisch fragment van 2 à 4 maten in C, F of G-majeur (of een andere voor de muzikant geschikte toonsoort), nadat dit de muzikant enkele ogenblikken ter inzage is voorgelegd.
- II Instrumentale vaardigheden**
- u Toonladders en akkoorden**
Toonladders en akkoorden hoeven niet persé uit het hoofd gespeeld te worden. Wanneer een leerling deze wel uit het hoofd speelt (bij voorkeur), leidt dit tot een hogere waardering van deze rubriek.
- Het spelen van de majeurtoonladders over ten minste één octaaf in voorgeschreven tempi.
 - Het spelen van lang gebroken drieklanken op de tonica in voorgeschreven tempi.
- Zie ook bijlage A.*

v* **Technische oefeningen**

- Kennis van enkele hulpgrepen c.q. alternatieve grepen van het eigen instrument en vaardigheid in het hanteren hiervan.
- Structurele staccato- en legato-oefeningen

Zie ook bijlage A.

III **Muzikale vaardigheden****w/x** **Ritmische vaardigheden en samenspel**

- Het correct uitvoeren van in de speelstukken aangegeven tempi, maatsoorten en notenwaarden met gevoel voor cadans.
- Het blijf geven van beheersing van elementaire samenspelvaardigheden.

Zie ook bijlage A.

y **Uitdrukkingsvaardigheden**

- Het in de voorbereide speelstukken blijf geven van muzikaal vormgevoel en frasering.
- Het in de voorbereide speelstukken kunnen uitdrukken van dynamiek en articulatie.

Zie ook bijlage A.

Examenprogramma

De kandidaat overlegt bij het begin van het examen een examenprogramma van een bij deze fase passend programma met speelstukken van verschillend karakter en in verschillende toonsoorten en maatsoorten, waaronder minimaal 1 samenspelstuk (al naar gelang de mogelijkheden combinaties: blaasinstrument en piano, 2 of 3 blaasinstrumenten etc.).

Zie ook bijlage A.

EINDTERMEN VOOR HET B-EXAMEN

De hieronder genoemde letters verwijzen naar hoofdstuk 6 *Leeraspecten, nader beschouwd.*

I **Muziektheorie & gehoorscholing**

Muzikale begripsvorming en auditieve toepassing

a **Notatie en toonstelsel**

Het vlot kunnen lezen van het muziekschrift in de sleutel en de omvang van het eigen instrument tot en met 3 kruizen en 3 mollen. Dit op grond van:

- Notatie van de vaste voortekens; notatie van dubbel kruizen/mollen (alteraties) en bijhorende benamingen.
- Notatie van enkelvoudige herstelling, dubbele herstelling; notatie van ladder eigen (of diatonische) en chromatische halve afstanden en enharmonisch gelijke tonen.
- plaatsing van stokken en vlaggetjes.

b **Toonladders**

Inzicht in de bouw van de majeur- en de oorspronkelijke, harmonische en melodische mineurtoonladders tot en met 3 kruizen en 3 mollen, blijkend uit:

- Het kunnen bouwen van de mineurladders vanuit paralleliteit met de majeureladders en vanuit de oorspronkelijke mineurtoonladders naar de harmonische en de melodische mineurvarianten.
- Het kunnen omgaan met de begrippen: kleine tertstoonladder, toevallige verhoging of verlaging, toonsoort en grondtoon.
- Van een reeks toonladders welke op verschillende hoogte ten gehore worden gebracht, kunnen bepalen of deze majeur, mineur-oorspronkelijk (aeolisch), mineur-harmonisch of mineur-melodisch zijn.

c **Intervallen**

Inzicht in de samenstelling van de laddereigen intervallen rein, klein en groot binnen het octaaf zoals deze voorkomen in de majeur- en mineur-toonladder (oorspronkelijk/aeolisch) en het auditief kunnen toepassen van deze intervallen, blijkende uit:

- Het vanuit de muzieknotatie kunnen herkennen en bouwen van deze diatonische laddereigen intervallen vanuit de grondtoon van de majeur- en mineurtoonladders tot en met 3 kruizen en 3 mollen.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van reine, grote en kleine intervallen tot en met het octaaf in stijgende richting vanuit de grondtoon van de majeur- en mineurtoonladder (aeolisch) of vanuit voorgedrukte antwoord mogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk interval gespeeld wordt.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van een eenvoudig melodisch dictee in majeur tot en met 1 kruis of mol, of het vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welke melodie gespeeld wordt.

d **Akkoorden**

Inzicht in de bouw van de grote en kleine drieklank in grondligging, blijkend uit:

- Het kunnen noteren van grote en kleine drieklanken tot en met 3 kruizen en 3 mollen in grondligging.
- Het kunnen noteren van grote en kleine drieklanken in kort gebroken vorm voor het eigen instrument op de grondtonen van de majeur- en mineurtoonladders tot en met 3 kruizen en 3 mollen.
- Van een reeks grote en kleine drieklanken in grondligging, die per paar op dezelfde grondtoon worden voorgespeeld, bepalen welke groot of klein zijn.

e **Maat en ritme**

Aan de voor het A-examen genoemde maatsoorten worden de volgende toegevoegd: regelmatig; 2/2 (Alla Breve), 6/4, 9/8, 12/8 en onregelmatig; 5/4, 7/4, 5/8, 7/8.

Inzicht in de hoofd- en onderverdeling van deze maatsoorten, blijkend uit:

- Bekendheid met veel voorkomende verdelingen van de kwartnoot, groeperingen binnen de achtste maat, gepuncteerde figuren, syncopen en de antimetrische figuren duool en triool in meerdere notenwaarden (bijv. triool in achtsten, triool in kwarten);
- Het beheersen van de ritmische bouwstenen voor het B-niveau;
- Het kunnen omgaan met de begrippen zware- en lichte maatdelen, opmaat en enkelvoudige-, samengestelde-, tweedelige (binair) en driedelige (ternair) maatsoort.

- Het kunnen noteren (schrijfdictee) van een ritmisch dictee in 2/4, 3/4, 4/4 of 6/8 maat op basis van de ritmische bouwstenen B (in eenvoudige context) of vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk ritme wordt gespeeld.

f* Melodiebouw, frasering en vorm

Inzicht in muzikale zinsbouw (symmetrisch), blijkt uit:

- Het kunnen analyseren van de structuur van een muzikale volzin door de onderdelen ervan (voor- en nazin, vraag en antwoord) te onderscheiden.
- Het kunnen aangeven van de plaats van de muzikale cesuren door middel van fraseringsboog, komma en/of inkepingsteken.
Dit leeraspect is geïntegreerd in andere leeraspecten zoals repertoirespel en improvisatie.

g Uitvoeringsaanwijzingen

Aan de voor het A-examen genoemde begrippen en de bijbehorende termen en notatietekens worden de volgende toegevoegd:

- Tempo: het kunnen benoemen van de vijf hoofdgroepen en de bijbehorende meest voorkomende tempi en deze auditief kunnen onderscheiden.
- Articulatie: tenuto, non legato, leggiero, flatterzunge.
- Dynamiek: ppp, fff, sf of sfz, rfz of rinf, > of ^, fp of sfp.
- Frasering: bogen en komma's.
- Toevoegingen: piu, assai, molto, meno, non troppo,
- Karakteraanduidingen: agitato, animato, con moto, dolce, espressivo, gracioso, maestoso, mosso, sostenuto.
- Herhalingstekens en afkortingen.

j Instrumentkennis

Inzicht in de indeling van de instrumenten naar de groepen hout, koper, slag- en strijkinstrumenten (koper: zacht en scherp; slagwerk: gestemd en ongestemd).

l Receptief inzicht

De orkestvormen en de daarin voorkomende instrumenten op het gehoor herkennen:

- Symfonieorkest; harmonie; fanfare; brassband; popband; bigband.

Zie ook bijlage A.

m* Voorbereid van blad zingen - solfège

Het ten gehore brengen van een bij het niveau passende voorbereide solfège in majeur en mineur.

Zie ook bijlage A.

Instrumentale toepassing

n Prima vista ritme

Het uitvoeren (prima vista) van een ritmisch fragment gebaseerd op de ritmische bouwstenen niveau B, naar keuze in de maatsoorten 2/4, 3/4, 4/4, 3/8, 6/8 en 2/2.

o Prima vista melodie

Het op instrumentale wijze (prima vista) uitvoeren van een melodisch fragment.

In

dit fragment wordt gebruik gemaakt van verschillende maatsoorten en ritmische bouwstenen Niveau B in een eenvoudige context. Voor dit onderdeel kunnen ook bij deze fase passende melodische partijen uit de literatuur voor orkest, ensemble en /of samenspel in aanmerking komen.

p Voor- en naspelen

Het kunnen naspelen van eenvoudige melodische fragmenten binnen de omvang van een octaaf, overwegend in seconden, tertsen, kwarten en kwinten voortschrijdend in de majeur- en mineurtoonsoorten tot en met 2 kruizen en 2 mollen. De hoogte van de eerste toon wordt aangegeven.

Zie ook bijlage A.

q Uit het hoofd spelen

Het uit het hoofd spelen van een (gedeelte van de) voor het examen voorbereide spelstukken (etude, voordrachtstuk, volksliedje, popsong, musicalsong o.i.d.).

Zie ook bijlage A.

r Improvisatie

Een improvisatie kan en mag op meerdere manieren worden uitgevoerd, bijvoorbeeld:

- Het improviseren op een bourdon.
- Het improviseren op basis van een pentatonische reeks.
- Het instrumentaal improviseren binnen het raam van een enkelvoudige eendelige liedvorm, zowel in majeur als mineur.
- Het afsluitend beantwoorden van een vraagzin binnen de meest eenvoudige liedvorm van 2 x 2 of 2 x 4 maten in majeur en mineur. De vormgevende vraag- en antwoorddelen dienen daarbij op herkenbare wijze te worden toegepast binnen de muzikale structuur van voor- en nazin.
- Het improviseren op een eenvoudig akkoordschema.
- Het vrij improviseren of improviseren op een gegeven ritme/toonmateriaal.
- Vrij improviseren, bijvoorbeeld een stemming, sfeer, karakter of stijl.

Zie ook bijlage A.

s* Mentale training

Het uit het hoofd spelen van een kort melodisch fragment van 2 à 4 maten in C, F of G-majeur, nadat dit de muzikant enkele ogenblikken ter inzage is voorgelegd.

II Instrumentale vaardigheden

u Toonladders en akkoorden

Toonladders en akkoorden hoeven niet persé uit het hoofd gespeeld te worden. Wanneer een leerling deze wel uit het hoofd speelt (bij voorkeur), leidt dit tot een hogere waardering van deze rubriek.

- Het spelen van de grote en kleine terts toonladders (oorspronkelijk, harmonisch en melodisch) over ten minste één octaaf in voorgeschreven tempi.
- Het spelen van bij de toonladders behorende drieklanken op de tonica over tenminste één octaaf in de voorgeschreven vorm en tempi.

Zie ook bijlage A.

v* Technische oefeningen

- Kennis van de meest voorkomende hulpgrepen c.q. alternatieve grepen van het

eigen instrument en vaardigheid in het hanteren hiervan.

- Structurele staccato- en legato-oefeningen.

Zie ook bijlage A.

III Muzikale vaardigheden

w/x Ritmische vaardigheden en samenspel

- Het correct uitvoeren van in de speelstukken aangegeven tempi, maatsoorten en notenwaarden met gevoel voor cadans.
- Het blijkt geven van beheersing van samenspelvaardigheden.

Zie ook bijlage A.

y Uitdrukkingsvaardigheden

- Het in de voorbereide speelstukken blijkt geven van muzikaal vormgevoel en frasering.
- Het in de voorbereide speelstukken kunnen uitdrukken van dynamiek en articulatie.

Zie ook bijlage A.

Examenprogramma

De kandidaat overlegt bij het begin van het examen een bij deze fase passend examenprogramma, met speelstukken van verschillend karakter en in verschillende toonsoorten en maatsoorten, waaronder minimaal 1 samenspelstuk (al naar gelang de mogelijkheden combinaties: blaasinstrument en piano, 2 of 3 blaasinstrumenten etc.).

Zie ook bijlage A.

EINDTERMEN VOOR HET C-EXAMEN

De hieronder genoemde letters verwijzen naar hoofdstuk 6 *Leeraspecten, nader beschouwd*.

Muziekleer en gehoorscholing

Muzikale begripsvorming en auditieve toepassing

a Notatie en toonstelsel

Het vlot op notennamen kunnen lezen van het muziekschrift in de sleutel(s) en binnen de omvang van het eigen instrument met alle voorkomende dubbele verhogingen en verlagingen. Trombonisten dienen naast de F-sleutel ook de G-sleutel en de tenorsleutel te beheersen. Fagottisten dienen de tenorsleutel te beheersen en hoornisten dienen de F-sleutel te beheersen.

b Toonladders

Inzicht in de bouw van de majeur-, de oorspronkelijke, harmonische en melodische mineurtoonladders tot en met 4 kruizen en 4 mollen, de chromatische toonladder en de zigeunermineurtoonladder tot en met 1 kruis en 1 mol, blijkend uit:

- Het kunnen noteren en benoemen van deze toonladders.
- Van een reeks toonladders welke vanuit dezelfde grondtoon op de piano of op een blaasinstrument worden voorgespeeld, op het gehoor kunnen bepalen tot welk soort (van bovengenoemde toonladders) ze behoren.
- Het kunnen hanteren van de begrippen kwintencirkel en modulatie.

c Intervallen

Inzicht in alle laddereigen en chromatische intervallen binnen het octaaf, blijkend uit:

- Het kunnen noteren of vanuit de muzieknotatie kunnen herkennen van deze intervallen in stijgende richting vanuit een willekeurige toon.
- Het kunnen hanteren van de begrippen: laddereigen en chromatisch interval, en harmonisatie van intervallen en de omkering van intervallen.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van voorgespeelde laddereigen intervallen in stijgende richting vanuit de grondtoon van de majeur- en mineurtoonladders, of het vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk interval gespeeld wordt.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van een melodisch dictee in majeur of mineur tot en met 2 kruizen of 2 mollen, of het vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welke melodie gespeeld wordt.

d Akkoorden

Inzicht in de bouw van de grote, kleine, verminderde en overmatige drieklanken, blijkend uit:

- Het kunnen noteren van grote en kleine drieklanken tot en met 4 kruizen en 4 mollen in grondligging.
- Het kunnen noteren van grote en kleine drieklanken in kort gebroken vorm voor het eigen instrument op de grondtonen van de majeur- en mineurtoonladders tot en met 4 kruizen en 4 mollen.
- Van een reeks overmatige en verminderde drieklanken in grondligging op de grondtonen C, F, G, D en Bes, die per paar op dezelfde grondtoon worden voorgespeeld, bepalen welke overmatig of verminderd zijn.
- Het op het gehoor kunnen vaststellen van grote en kleine drieklanken, welke op de piano of in gebroken vorm op een blaasinstrument, op verschillende hoogten worden voorgespeeld.

e Maat en ritme

Aan de voor het A- en B-examen genoemde maatsoorten worden de volgende toegevoegd: regelmatig: 3/2, 4/2, 2/8, 4/8, en onregelmatig: 8/8.

Inzicht in de hoofd- en onderverdeling van deze maatsoorten (regelmatige en onregelmatige indelingen), blijkend uit:

- Het beheersen van de ritmische bouwstenen voor het C-niveau.
- Inzicht in de meest voorkomende antimetrische figuren te weten kwartool, kwintool, sextool, dubbele triool, kwarten triool, achtsten duool en kwarten duool ook in onderverdelingen.
- Het kunnen noteren (schrijfdictee) van een ritmisch dictee in 2/4, 3/4, 4/4 of 6/8 op basis van de ritmische bouwstenen voor het C-Niveau of het vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk ritme wordt gespeeld.

f Melodiebouw, frasering en vorm

Inzicht in de grondbeginselen van de vorm- en melodieleer, blijkend uit:

- Het kunnen hanteren van de begrippen: muzikale volzin, periode, twee- en driedelige liedvorm, rondo, variatievorm.
- Het kunnen indelen van een genoteerde melodie in muzikale zinsdelen/zinnen /perioden.
- Het globaal kunnen analyseren van een voor te leggen en/of te beluisteren muziekvoorbeeld, geschreven in een lied-, rondo- of variatievorm.
Zie ook: receptief inzicht (l), improvisatie (r), ritmische vaardigheden en samenspel (w/x) en uitdrukkingstvaardigheden (y).

g Uitvoeringsaanwijzingen

Inzicht in de meest voorkomende dynamische tekens, tempogroepen en tempo-aanduidingen, herhalings- en verwijzingstekens en afkortingen van het notenschrift. Aan de voor het B-examen genoemde begrippen en de bijbehorende termen en notatietekens worden de volgen-de toegevoegd:

- Dynamiek: *sempre piu*, *sempre meno*.
- Tempo/karakter: *allargando*, *comodo*, *energico*, *grandioso*, *appassionato*, *pastorale*, *scherzando*, *ad libitum*, *l'istesso tempo*.

h Versieringen

Inzicht in de notatie en de uitvoering van de korte voorslag, pralltriller, mordent, dubbelslag boven de noot en na de gepuncteerde noot, naslag en triller, blijkend uit het kunnen herkennen in gegeven muziekvoorbeelden en het kunnen uitschrijven van de uitvoeringswijze van de bovengenoemde versieringen.

j Instrumentkennis

Inzicht van de blaasinstrumenten en hun stemmingen voor zover ze voorkomen in de diverse orkestvormen, genoemd bij het B-examen (symfonieorkest, harmonie, fanfare, brassband, popband, bigband).

k Transposities

Zie onder prima vista melodie (o).

l Receptief inzicht

Inzicht in de algemene karakteristieken van muzikale stijlperioden zoals renaissance, barok, classicisme, romantiek en eigentijdse muziek, verschillende muzikale genres zoals klassiek, wereldmuziek, latin, jazz, R&B, rock en pop. Op grond van beluisterde muziek kan de muzikant aangeven uit welke stijlperiode de muziek afkomstig is en welk genre het betreft.

Zie ook bijlage A.

m* Voorbereid van blad zingen - solfège

Het ten gehore brengen van een bij het niveau passende voorbereide solfège.

Zie ook bijlage A.

Instrumentale toepassing

n Prima vista ritme

Het uitvoeren (prima vista) van een ritmisch fragment gebaseerd op de ritmische

bouwstenen Niveau C (in niet gecompliceerde context), naar keuze in de maatsoorten 2/4, 3/4, 4/4, 3/8, 6/8 en 2/2. In de examenopdracht dienen ook één of meer antimetrische figuren voor te komen.

o Prima vista melodie

Het op instrumentale wijze (prima vista) uitvoeren van een melodisch fragment. In dit fragment wordt gebruik gemaakt van verschillende maatsoorten, ritmische bouwstenen Niveau C en dienen passages geoctaveerd te worden gespeeld.

- Trombonisten dienen naast de F-sleutel ook de G-sleutel en de tenorsleutel prima vista te spelen.
- Fagottisten dienen de tenorsleutel te prima vista te spelen.
- Hoornisten dienen de F-sleutel prima vista te spelen.
- Voor dit onderdeel kunnen ook bij deze fase passende melodische partijen uit de literatuur voor orkest, ensemble en /of samenspel in aanmerking komen.

p Voor- en naspelen

Het kunnen naspelen van melodische fragmenten in majeur en mineur, ook binnen een om-vang groter dan een octaaf. Daarbij dient, naast het voortschrijden in seconden, ook gebruik te worden gemaakt van tert- en kwartsprongen (dominant – tonica) en kwintsprongen (tonica – dominant) in toonsoorten tot en met 2 kruizen en 2 mollen. De hoogte van de eerste toon wordt aangegeven.

Zie ook bijlage A.

q Uit het hoofd spelen

Het uit het hoofd spelen van een (gedeelte) voor het examen voorbereid spelstuk.

Zie ook bijlage A.

r* Improvisatie

Een improvisatie kan en mag op meerdere manieren worden uitgevoerd, bijvoorbeeld:

- Het improviseren op basis van een gegeven reeks.
- Het instrumentaal improviseren in majeur en mineur binnen het raam van een tweedelige liedvorm.
- Het afsluitend beantwoorden van een vraagzin binnen een tweedelige lied vorm van 2 x 2 of 2 x 4 maten in majeur en mineur. De vormgevende vraag- en antwoorddelen dienen daarbij op herkenbare wijze te worden toegepast binnen de muzikale structuur van voor- en nazin.
- Het improviseren op een akkoordschema.
- Het vrij improviseren of improviseren op een gegeven ritme/toonmateriaal.
- Vrij improviseren.

Zie ook bijlage A.

s* Mentale training

Het uit het hoofd spelen van een kort melodisch fragment van 2 à 4 maten in majeur en/of mineur, nadat de muzikant dit enkele ogenblikken is voorgelegd; de melodische en ritmische structuur komt overeen met het prima vista spel niveau B.

t Transponeren (spelend)

Zie prima vista melodie (o).

II Instrumentale vaardigheden

u Toonladders en akkoorden

Toonladders en akkoorden hoeven niet persé uit het hoofd gespeeld te worden. Wanneer een leerling deze toch uit het hoofd speelt (bij voorkeur), leidt dit tot een hogere waardering van deze rubriek.

- Het in voorgescreven tempi en articulatievormen spelen van majeur- en mineurtoonladders alsook de chromatische toonladder. De toonladders dienen over ten minste twee octaven gespeeld te worden, voor zover dit op het instrument te realiseren is.
- Het in voorgescreven tempi en articulatievormen spelen van de drieklanken op de grondtoon van de bovengenoemde toonladders kort en lang gebroken over twee octaven.

Zie ook bijlage A.

v* Technische oefeningen

- Het instrumentaal uitvoeren van bij het niveau passende technische oefeningen waaronder: enkel staccato en dubbel staccato, bindingen en greep wisselingen. Dit alles volgens duur, speelwijze en snelheid passend bij de fase.
- Het op het eigen instrument uitvoeren van hulp- en trillergrepen.
- Het toepassen van de onder h aangegeven versieringsvormen aan de hand van voorbereide notenvoorbeelden.

Zie ook bijlage A.

III Muzikale vaardigheden

w/x Ritmische vaardigheden en samenspel

- Het correct uitvoeren van in de speelstukken aangegeven tempi, maatsoorten en notenwaarden met gevoel voor cadans.
- Het blijk geven van beheersing van samenspelvaardigheden.

Zie ook bijlage A.

y Uitdrukkingsvaardigheden

- Het in de voorbereide speelstukken blijk geven van muzikaal vormgevoel en frasering.
- Het in de voorbereide speelstukken kunnen uitdrukken van dynamiek en articulatie.

Zie ook bijlage A.

Examenprogramma

De kandidaat overlegt bij het begin van het examen een bij deze fase passend examenprogramma, met speelstukken van verschillend karakter en in verschillende toonsoorten maatsoorten, waaronder minimaal 1 samenspelstuk (al naar gelang de mogelijkheden combinaties: blaasinstrument en piano, 2 of 3 blaasinstrumenten etc.).

De mogelijkheid bestaat om rubriek 3 t/m 6 openbaar af te leggen; de rubrieken 1 en 2 worden dan in een separaat, niet openbaar, examengedeelte afgenomen, niet

noodzakelijkerwijs op dezelfde dag.

Zie ook bijlage A.

Eindtermen voor het D-examen

Naarmate het muzikale niveau van de muzikant vordert, krijgt deze ook meer zelfbewustzijn over mogelijkheden en intenties. Bij het D-examen (fase specialisatie c.q. professionalisering) kan de muzikant kiezen voor een van de twee onderstaande profielen.

Profiel 1: D - regulier examen

Een voortzetting van de werkwijze bij de examens A t/m C, met de mogelijkheid om een gedeelte van het examen (rubrieken 3 t/m 6) openbaar af te leggen.

Dit kan in de vorm van een recital (zie hieronder). De rubrieken 1 en 2 worden bij profiel 1 in een separaat en niet openbaar examengedeelte afgenomen, niet noodzakelijkerwijs op dezelfde dag.

De docent zal bij een kandidaat met aspiraties voor een vakopleiding dit profiel aanbevelen.

Profiel 2: D - recital examen

Het D-examen wordt een openbaar recital. De rubrieken 1 en 2 (muziektheorie/ gehoorscholing: bestaande uit muzikale begripsvorming, auditieve toepassing en instrumentaal-auditieve toepassing) komen te vervallen.

De hieronder genoemde letters verwijzen naar hoofdstuk 6 *Toelichting op de leeraspecten*.

I Muziektheorie en gehoorscholing

Muzikale begripsvorming en auditieve toepassing

a Notatie en toonstelsel

- Het kunnen benoemen van noten in een andere sleutel dan die van het eigen instrument.
- Het kunnen lezen van grafische notaties.

b Toonladders

Inzicht in de bouw van de majeur-, de oorspronkelijke, harmonische en melodische mineurtoonladders tot en met 7 kruizen en 7 mollen, de zigeunertonladders tot en met 3 kruizen en 3 mollen en de hexatonische en pentatonische toonladders, blijktend uit:

- Het kunnen noteren, c.q. in de genoteerde vorm kunnen benoemen van deze toonladders.
- Van een reeks toonladders die op verschillende hoogte op de piano of op een blaasinstrument worden voorgespeeld, op het gehoor kunnen bepalen tot welk soort (van bovengenoemde toonladders) ze behoren.

c Intervallen

Inzicht in de laddereigen toonladders en chromatische wijzigingen en hun omkeringen tot en met het duodecime, blijktend uit:

- Het kunnen noteren of vanuit de muzieknotatie kunnen herkennen van deze intervallen in stijgende en dalende richting vanuit een willekeurige toon.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van voorgespeelde laddereigen intervallen in stijgende lijn vanuit de gezamenlijke grondtoon van een majeureladder en de gelijknamige mineurladder, of het vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk interval gespeeld wordt; de gezamenlijke grondtoon wordt aangegeven.
- Het op het gehoor kunnen benoemen van de soort van de voorgaande laddereigen intervallen vanuit willekeurige grondtonen, verspreid over een groter gebied van het toonstelsel.
- Het op het gehoor kunnen noteren (schrijfdictee) van een melodisch dictee in majeur of mineur tot en met 3 kruizen of 3 mollen of het vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welke melodie gespeeld wordt. Dit melodisch dictee kan ook chromatische intervallen en een modulatiebeweging bevatten.

d Akkoorden

Inzicht in de bouw van de grote, kleine, verminderde en overmatige drieklanken, blijktend uit:

- Het kunnen noteren van grote en kleine drieklanken tot en met 4 kruizen en 4 mollen in grondligging.
- Het kunnen noteren van kort en lang gebroken grote en kleine drieklanken voor het eigen instrument op de grondtonen van de toonladders van de D-fase.
- Het kunnen herkennen en noteren van de verminderde en overmatige drie klanken als samenklank, in grondligging en in kort gebroken vorm voor het eigen instrument op de grondtonen van de toonladders voor de B-fase.
- Van een reeks drieklanken in grondligging, uitgaande van eenzelfde grondtoon per reeks van vier, die op de piano of in gebroken vorm op een blaasinstrument worden voorgespeeld, op het gehoor kunnen bepalen hoe deze veranderen in overmatig, groot, klein en verminderd.

e Maat en ritme

Inzicht in de hoofd- en onderverdeling van alle in de muziek gebruikelijke maatsoorten (regelmatige en onregelmatige indelingen), blijktend uit:

- Bekendheid met de in de literatuur voor de muziek meest voorkomende ritmische structuren.
- Inzicht in maatwisselingen en in de muziek veel voorkomende antimetrische figuren, syncopen en hemiolen.
- Het kunnen noteren (schrijfdictee) van een ritmisch dictee in 2/4, 3/4, 4/4, 6/8 en 5/8 met gebruikmaking van ritmische figuren, hoofdzakelijk gebaseerd op de ritmische bouwstenen niveau C (ook de betreffende antimetrische figuren) of vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aangeven (luisterdictee) welk ritme wordt gespeeld.

f Melodiebouw, frasering en vorm

Inzicht in veel voorkomende muzikale vormen zoals liedvormen, rondovorm, variatievorm, sonatevorm en fuga, blijktend uit:

- Het kunnen beschrijven of vanuit voorgedrukte antwoordmogelijkheden kunnen aanduiden van de grondbeginselen van deze muzikale vormen.
- Globale kennis van compositievormen en dansvormen zoals: symfonie, (solo) concert, symfonisch gedicht, opera, musical, wals, mars, polka, suite, menuet, sarabande, samba, rumba, mazurka, gavotte, tango, etc.

Zie ook: *receptief inzicht (l)*, *improvisatie (r)*. *ritmische vaardigheden* en *samenspel (w/x)* en *uitdrukkingsvaardigheden (y)*.

g Uitvoeringsaanwijzingen

Inzicht in alle in de muziek gebruikelijke tempo- en karakteraanwijzingen, termen en tekens voor dynamiek, articulatie, herhaling en verwijzingen en afkortingen.

h Versieringen

Inzicht in de notatie en de uitvoering van de versieringen zoals deze voorkomen in de muziek, specifiek in de literatuur voor het instrument van de kandidaat. Aan de voor de C-fase genoemde versieringen worden de volgende toegevoegd:

- Lange voorslag, dubbele voorslag, tremolo, glissando, dubbelslag na de noot en arpeggio.
De kandidaat dient de bovengenoemde versieringen te kunnen herkennen in de gegeven muziekvoorbeelden en de uitvoeringswijze ervan te kunnen uitschrijven.

j Instrumentkennis

Inzicht in de muzikale functies (onder andere melodische, harmonische, ritmische en klank-kleurfuncties) en stemmingen van alle instrumenten in de C-examen genoemde orkesten in verband met de plaats van de muzikant in het geheel van het orkest.

Zie ook *bijlage A*.

k Transposities

Het uit de notatie schriftelijk kunnen transponeren van een gegeven melodie in verband met onderlinge plaatsvervangings van instrumenten in verschillende stemmingen en wel als volgt:

- Voor Bes-instrumenten: een grote secunde hoger
- Voor C-instrumenten: een grote secunde lager
- Voor Es-instrumenten: een grote secunde hoger
- Voor F-instrumenten: een grote secunde lager
- Voor alle instrumenten: een octaaf lager en een octaaf hoger.

l Receptief inzicht

Het realiseren van een creatieve uiting, die blijkt geeft van de eigen verhouding tot de muziek in het algemeen en het eigen instrument in het bijzonder. Voorbeelden daarvan zijn:

- Het maken van een werkstuk over een onderwerp dat de muziek (organisatorisch of sociologisch) betreft.
- Het geven van een presentatie of voordracht (bijv. een Powerpoint presentatie) over een onderwerp dat de muziek (organisatorisch of sociologisch) betreft.
- Het maken van een analyse van een arrangement of een originele compositie.

Zie ook *bijlage A*.

- m*** **Voorbereid van blad zingen - solfège**
Het ten gehore brengen van een bij het niveau passende voorbereide solfège.
Zie ook bijlage A.
- Instrumentale toepassing*
- n** **Prima vista ritme**
 Het uitvoeren (prima vista) van een ritmisch fragment gebaseerd op de ritmische bouwstenen Niveau C, met toepassing van antimetrische figuren en onregelmatige maatsoorten zoals 5/4 en 7/8.
- o** **Prima vista melodie**
 Het op instrumentale wijze (prima vista) uitvoeren van een melodisch fragment. In deze fragmenten wordt gebruik gemaakt van verschillende maatsoorten, ritmische bouwstenen Niveau C, en dienen passages geoctaveerd te worden gespeeld.
- Trombonisten dienen naast de F-sleutel ook de G-sleutel en de Tenorsleutel prima vista te spelen.
 - Fagottisten dienen de Tenorsleutel prima vista te spelen.
 - Hoornisten dienen de F-sleutel prima vista te spelen.
- Voor dit onderdeel komen bij voorkeur bij deze fase passende melodische partijen uit de literatuur voor orkest, ensemble en /of samenspel in aanmerking.
- p** **Voor- en naspelen**
 Het kunnen naspelen van melodische fragmenten in majeur en mineur tot en met 3 kruizen en 3 mollen, zo mogelijk met modulaties naar de dominant en paralleltoonsoort en met toepassing van tonale chromatiek. De hoogte van de eerste toon wordt aangegeven.
Zie ook bijlage A.
- q** **Uit het hoofd spelen**
 Het uit het hoofd spelen van een (gedeelte) voor het examen voorbereid spelstuk.
Zie ook bijlage A.
- r*** **Improvisatie**
 Een improvisatie kan en mag op meerdere manieren worden uitgevoerd, bijvoorbeeld:
- Het instrumentaal improviseren in majeur en mineur modulerend naar dominant en/of parallelle toonsoort, binnen het raam van een twee- of driedelige liedvorm.
 - Het improviseren op een akkoordschema, waaronder blues schema (zo mogelijk met pianobegeleiding).
 - Vrij improviseren.
 - etc.
- Zie ook bijlage A.*
- s*** **Mentale training**
 Het uit het hoofd spelen van korte melodische fragmenten van 2 à 4 maten in majeur en/of mineur, nadat de muzikant deze enkele ogenblikken ter inzage zijn voorgelegd. De melodische en ritmische structuur komt overeen met het prima vista niveau voor fase C.

- t** **Transponeren (spelend)**
Zie prima vista melodie (o).

II Instrumentale vaardigheden

- u** **Toonladders en akkoorden**
 Toonladders en akkoorden hoeven niet persé uit het hoofd gespeeld te worden. Wanneer een leerling deze toch uit het hoofd speelt (bij voorkeur), leidt dit tot een hogere waardering van deze rubriek.
- Het spelen van majeur- en mineurtoonladders alsook de chromatische toonladder. De toonladders dienen over ten minste twee octaven gespeeld te worden, voor zover dit op het instrument te realiseren is.
 - Toonladders en gebroken drieklanken worden bij het D-examen in een hoger tempo gespeeld dan bij het C-examen.
 - Aan de bij niveau C aangegeven articulatievormen worden bij het D-examen geen nieuwe toegevoegd.
- Zie ook bijlage A.*
- v*** **Technische oefeningen**
 Het instrumentaal uitvoeren van bij het niveau passende technische oefeningen waaronder: enkel staccato en dubbel staccato, bindingen en greepwisselingen. Dit alles volgens duur, speelwijze en snelheid passend bij de fase. Het op het eigen instrument inzichtelijk kunnen toepassen van hulp- en trillergrepen in daartoe geëigende voor te leggen notenvoorbeelden. Het uitvoeren en hieruit blijkt geven van praktische instrumentale beheersing van de onder h. aangegeven versieringsvormen aan de hand van (vorbereide) notenvoorbeelden.
Zie ook bijlage A.

III Muzikale vaardigheden

- w/x** **Ritmische vaardigheden en samenspel**
- Het correct uitvoeren van in de spelstukken aangegeven tempi, maatsoorten en notenwaarden met gevoel voor cadans.
 - Het blijkt geven van beheersing van samenspelvaardigheden.
- Zie ook bijlage A.*
- y** **Uitdrukkingsvaardigheden**
- Het in de voorbereide spelstukken blijkt geven van muzikaal vormgevoel en frasering.
 - Het in de voorbereide spelstukken kunnen uitdrukken van dynamiek en articulatie.
- Zie ook bijlage A.*

Examenprogramma

De kandidaat overlegt bij het begin van het examen een bij deze fase passend examenprogramma met spelstukken van verschillend karakter en in verschillende toonsoorten en maatsoorten, waaronder minimaal 2 samenspelstukken (al naar

gelang de mogelijkheden combinaties: blaasinstrument en piano, 2 of 3 blaasinstrumenten etc.).
Zie ook bijlage A.

bijlages

Bijlage A

Adviezen voor gebruik in de praktijk

Hieronder volgen een aantal praktische opmerkingen en adviezen voor gebruik in de praktijk van dit raamleerplan.

Leeraspecten en auditieve toepassing

Systematische inpassing en regelmatige toepassing in de lessen is een voorwaarde om resultaat te bereiken.

Daarvoor dient een programma van opgaven beschikbaar te zijn, opgebouwd van eenvoudig naar gecompliceerd, van klein naar groter qua toonomvang, van kort naar langer. Dit alles moet leiden tot overzichtelijke en duidelijke opdrachten, in een methodisch samenhangende leerlijn.

Het **leeraspect receptief inzicht** is in inhoudelijk opzicht een breed onderwerp met heel veel didactisch-methodische mogelijkheden. Dit leeraspect dient een duidelijke afbakening te krijgen om niet buitenproportioneel te worden.

Een geleidelijke opbouw voor de diverse opleidingsfasen kan zijn:

- 1 **A-fase:** op het gehoor herkennen van instrumenten
- 2 **B-fase:** A-fase uitbreiden met op het gehoor herkennen van orkestvormen
- 3 **C-fase:** A- en B-fase uitbreiden met op het gehoor herkennen van repertoire c.q. originele composities en een aantal muzikale genres:
 - a Klassiek: renaissance, barok, klassiek, romantiek en eigentijds
 - b Wereldmuziek: klezmer, zigeunermuziek, country
 - c Latin: samba en salsa
 - d Jazz: swing, big band
 - e R&B: blues, hiphop, boogiewoogie
 - f Rock: rock-'n-roll
 - g Pop
- 4 **D-fase:** de muzikant wordt gevraagd om zo zelfstandig mogelijk een creatieve presentatie op te zetten. Dat kan in de vorm van een werkstuk of een voordracht (met bijv. Power-point), een analyse van een originele compositie of arrangement of een verdieping in een (organisatorisch of sociologisch) onderwerp dat de muziek betreft.

De (of een) docent fungeert als mentor en begeleider. Hij kan adviseren bij de keuze van het onderwerp en een aantal globale aandachtspunten aandragen. Hij bevordert dat een presentatie of werkstuk eraan bijdraagt dat muzikaal-culturele achtergronden toegankelijker worden.

Voorbeeld Receptief inzicht Niveau C.

- a Enkele originele composities uit de muzikale stijlperiodes op het gehoor herkennen
- Renaissance: - Gabrieli – Tielman Susato - Palestrina
 - Barok: - Händel – Bach – Telemann - Vivaldi
 - Klassiek: - Haydn – Mozart - Beethoven
 - Romantiek: - Brahms – Mahler – Wagner
 - Eigentijds: - Strawinsky – Britten - Shostakovitch
- Enkele originele composities met (dominant) gebruik van blaasinstrumenten op het gehoor herkennen
- Gabrieli – Canzona - Dubbelkorigheid
 - Bach – Brandenburgs concert No. 2 – deel 1
 - Mozart – Serenade Bes-groot KV 361 ‘Gran Partita’ – deel 7 Finale
 - Beethoven – Octet Es-groot Op.103 - deel 1 Allegro
 - Dvorak – Serenade d-mineur
 - Gounod – Petite Symphonie (deel 3 Scherzo)
 - Dukas – Fanfare ‘La Peri’
 - Strawinsky – Sacre du Printemps
- b Wereldmuziek: bijv. klezmer, zigeunermuziek en country
- c Latin: bijv. samba en salsa
- d Jazz: bijv. swing, big band
- e R&B: bijv. blues, hiphop, en boogiewoogie
- f Rock: bijv. rock-‘n-roll

Vorbereid van blad zingen

Wanneer de associatie ‘noot-toon’ goed werkt kan een muzikant zich bij het lezen van de noten klank en toon voorstellen. Een dergelijk ontwikkeld innerlijk gehoor fungeert als controlemid-del op het instrumentaal spel als gevolg van het anticiperend horen.

Zingen of voorbereid van blad zingen (solfège) speelt – naast andere oefeningen voor de training van het toonvoorstellingsvermogen – een belangrijke rol bij de groei van het auditieve bewustzijn.

In principe staat het zingen in het kader van een instrumentale opleiding niet louter op zichzelf, maar is het van directe invloed op het spelen via de klankvoorstelling. Om die reden wordt zingen in groepslessen muziek tegenwoordig gelukkig steeds meer toegepast.

Om effect te sorteren dient voorbereid van blad zingen regelmatig in verband te worden gebracht met instrumentaal musiceren. De leerling kan bijvoorbeeld een geschikt spelstuk zingen en gelijktijdig playback op het instrument uitvoeren (de klank ‘voorvoelen’).

Nieuw oefenmateriaal voor thuis kan de docent in de les al (gedeeltelijk) doorzingen of neurien. Dit hoeft niet persé op notennamen te gebeuren. De leerling raakt hierdoor vertrouwd met het gebruik van de stem in de lessituatie, als voorbereiding op de ‘echte’ solfège; ook draagt het bij aan diens voorstellingsvermogen. Ook motiveert het tot thuisstudie, omdat een eventuele barrière – moeite met een klankvoorstelling vormen vanuit het notenbeeld – wordt verminderd of weggenomen.

Voor- en naspelen

Kies diverse maar bij de fase passende toonsoorten.

Het klankvoorstellingsvermogen en het auditief en motorisch geheugen worden gevoed door de typische eigenschappen van elk specifiek instrument in timbre en speelwijze. Het is daarom vooral in de beginfase wenselijk de opgaven voor te spelen op hetzelfde (soort) instrument dat de leerling bespeelt; later is dat minder nodig.

Uit het hoofd spelen

Het van jongs af aan uit het hoofd leren spelen draagt bij aan muzikaal zelfvertrouwen. Waar mogelijk speelt de muzikant uit het hoofd, ook bij oefeningen en presentaties. Dit leidt tot muzikale redzaamheid en speelplezier. Jonge muzikanten vinden het meestal vanzelfsprekend om uit het hoofd te spelen; deze vanzelfsprekendheid kan verder gestimuleerd worden.

Improviseren

Er zijn diverse manieren om te improviseren, zoals:

- Vrij improviseren: het verklanken van een stemming, karakter, sfeer of stijl op het instrument, al of niet op een ritmisch of melodisch gegeven.
- Improviseren op een bourdon: deze vorm is heel geschikt voor de groepslessen.
- Improviseren op basis van een bluesschema of een pentatonische reeks. Een dergelijke reeks biedt de muzikant houvast qua melodisch materiaal. Voor deze vorm is veel audio-materiaal voorhanden en zijn aparte methodieken beschikbaar (boeken en cd’s).
- Improviseren via instrumentaal vraag- en antwoordspel c.q. voor- en nazin. Om de opdrachten overzichtelijk te houden wordt uitgegaan van symmetrische bouw, waarbij de kleinere zinsdelen van vraag en antwoord zich in veelvoud van twee ontwikkelen tot voor- en nazin, volzin, twee- en driedelige liedvormen. Zo groeit het inzicht in de vormgevende aspecten bij composities van eenvoudige structuur. Dit ondersteunt tevens leeraspect f. waarin melodiebouw, frasering en muzikale vormen expliciet aan de orde komen. Improviseren kan voortbouwen en aansluiten op het voor- en naspelen (*zie voor- en naspelen*)(p). Na verloop van tijd worden de rollen omgedraaid, zodat de muzikant verzint en de docent naspeelt, waarbij de puls (de maat) doorloopt.
- Improviseren op een eenvoudig (en geleidelijk aan ingewikkelder) akkoord-schema. Hiervoor kunnen speciale methodieken gebruikt worden. Uiteraard zijn er nog meer vormen van improviseren dan de hierboven genoemde. Geleidelijk kunnen grenzen verlegd worden. Wanneer al doende een zekere vaardigheid is bereikt kan verdere uitbreiding plaatsvinden.

Het is zaak om bovenstaande vormen van improviseren geleidelijk op te bouwen van eenvoudige oefeningen van enkele tonen tot grotere structuren. Belangrijk is dat de improvisaties in het begin technisch niet te moeilijk zijn.

Toonladders en akkoorden

Om effect te sorteren hoeven toonladders en akkoorden niet persé uit het hoofd gespeeld te worden: het gaat immers vooral om het trainen van motorische vaardigheden, die daarmee als het ware geautomatiseerd raken). Natuurlijk zijn er muzikanten die toonladders en akkoorden wél soepel uit het hoofd kunnen spelen en bij wie het automatiseringsproces al optimaal is: in dat geval leidt dat tot een betere waardering.

Advies:

A-examen

- ten minste 4 toonladders met bijbehorende akkoorden;
- het betreft zowel toonladders in kruizen als in mollen;
- kandidaten spelen verschillende toonsoorten en variëren in dynamiek en articulatie (staccato en legato en combinaties daarvan);
- optie: C-instrumenten kiezen eerder voor mollentoonladders, terwijl Es-instrumenten eerder voor kruizentoonladders kiezen.

B-examen

- ten minste 6 toonladders met bijbehorende akkoorden, waarvan 3 majeure en 3 mineurtoonladders;
- het betreft zowel toonladders in kruizen als in mollen;
- kandidaten spelen verschillende toonsoorten en variëren in dynamiek en articulatie (staccato en legato en combinaties daarvan);
- optie: C-instrumenten kiezen eerder voor mollentoonladders, terwijl Es-instrumenten eerder voor kruizentoonladders kiezen.

C-niveau

- ten minste 6 toonladders met bijbehorende akkoorden;
- het betreft zowel toonladders in kruizen als in mollen, waarvan er twee toonladders minimaal vier voortekens hebben;
- kandidaten spelen verschillende toonsoorten en variëren in dynamiek en articulatie (staccato en legato en combinaties daarvan).

D-niveau

- ten minste 8 toonladders met bijbehorende akkoorden;
- het betreft zowel toonladders in kruizen als in mollen, waarvan er vier toonladders minimaal vier voortekens hebben;
- kandidaten spelen verschillende toonsoorten en variëren in dynamiek en articulatie (staccato en legato en combinaties daarvan);
- aan de bij de C-fase aangegeven uitvoeringsvormen worden geen nieuwe toegevoegd, wel worden de toonladders en akkoorden in een hoger tempo gespeeld.

Technische oefeningen

De volgende onderwerpen verdienen – naast functionele toepassing in etudes – afzonderlijke aandacht in specifieke oefeningen:

- ademhaling en ademsteun;
- embouchure in relatie tot lipspanning en tongbeheersing (o.a. intonatie-oefeningen, bindingen, aanzet, enkel en dubbel-staccato, glissando, flatterzunge, triller- en hulpgrepen, tremolo);
- greep- en oefeningen voor vingervlugheid ter ontwikkeling van snelheid, kracht, precisie en combinaties;
- motorische oefeningen ter beïnvloeding van klanksterkte, klankkwaliteit en toonhoogte (psychomotoriek), in combinatie met de voorgaande onderwerpen;
- technieken die alleen bij bepaalde instrumenten voorkomen zoals stoptechniek bij hoornisten.

In de beginfase is de adequate oefening van vaardigheden en automatisen van fundamenteel belang. Vaardigheidsfouten die er aan het begin van de opleiding insluipen zijn soms moeilijk af te leren.

Samenspel

Het is aan te bevelen om (creatieve) samenspelvormen ook in te passen in de examens. Delen van examens kunnen gezamenlijk worden afgenomen.

Onder samenspel wordt verstaan het spelen met tenminste twee live-instrumenten. Hoewel de cd en andere audio-hulpmiddelen een grote toegevoegde waarde zijn in de muziekeducatie, is strikt gesproken alleen mensenwerk 'echt' samenspel. Behalve aan solospel met pianobegeleiding kan ook worden gedacht aan samenspel van leerlingen onderling (duo's, trio's etc.), aan samenspel met de docent of aan kleine ensembles van heterogene samenstelling.

Uitdrukkingsvaardigheden en advies aantal repertoirestukken per examen

Tijdens de examens blijkt veelzijdigheid uit de repertoirelijst (etudes, voordrachtstukken, solo's en samenspelstukken).

Eenzijdig technische etudes moeten bij het examenonderdeel repertoire worden vermeden. Dergelijke etudes zijn door de ingebouwde herhalingen wél uitstekend om bepaalde motorische handelingen te automatiseren – zie ook *leeraspect technische oefeningen (v)*. Ze zijn dus zinvol als studiestof, maar niet als examenrepertoire.

Advies

A-examen: minimaal vier speelstukken
 B-examen: minimaal vijf speelstukken
 C-examen: minimaal zes speelstukken
 D-examen: minimaal zes speelstukken

Samenhang gehoorscholing/muziektheorie, instrumentale lessen en samenspel

De onderwijskundige samenhang van de muziekopleiding kan versterkt worden door diverse leeraspecten met elkaar te integreren in de onderwijsactiviteiten. Het gaat dan met name om aspecten van gehoorscholing en muziektheorie, maar ook om het trainen van bepaalde motorische vaardigheden.

Concreet:

- Tijdens samenspelactiviteiten of (jeugd)orkestrepetities worden inhoudelijke elementen die samenhangen met het repertoire aan de orde gesteld of getraind.
- Tijdens instrumentale lessen komt het repertoire van het (jeugd)orkest aan de orde.
- Tijdens gehoorscholing/muziektheorielessen wordt de link gelegd naar de instrumentale lessen en naar de samenspelactiviteiten of (jeugd)orkestrepetities.

Te denken valt aan de volgende voorbeelden bij samenspelactiviteiten of (jeugd)orkestrepetities:

- Spelen van een warming-up die qua ritmische en/of melodische bouwstenen voorkomt uit het repertoire.
- Spelen van toonladders/akkoorden in de toonsoort van een repertoirestuk;
- Oefeningen m.b.t. articulatie en dynamiek.
- Receptieve vorming: praten over karakter, stemming en stijl, ook in combinatie met luisterfragmenten.
- Muziektheoretische elementen aan de orde stellen.

De samenspeldocent of dirigent kan met behulp van templates in muzieknotatie-programma's gemakkelijk dergelijke aanvullende werkvormen ontwerpen (voor zover het gaat om leeraspecten waarbij bladmuziek nodig is).

Omgekeerd kunnen muziekdocenten bij het opstellen van lesplannen inhoudelijk samenwerken met de samenspeldocent of dirigent.

Voorbeeld beoordelingsformulier

Voor: _____ geb.: _____
 Gehouden op: _____ door: _____ te: _____
 Soort examen: _____ A / B / C / D _____ Instrument: _____

I	Muziektheorie / gehoorscholing	Cijfers	Eindcijfer
Rubriek 1	Muzikale begripsvorming en auditieve toepassing		
	1 Muziektheorie	
	2 Luister- en/of schrijfdictee; receptieve vorming	
	Totaal: :
Rubriek 2	Instrumentaal-auditieve toepassing		
	1 Prima vista ritme	
	2 Prima vista melodie	
	3 Voor- en naspelen	
	4 Uit het hoofd spelen	
	5 Improvisatie*	
	Totaal: :
II Instrumentale vaardigheden			
Rubriek 3	Klankvorming		
	1 Toon/aanzet	
	2 Zuiverheid	
	Totaal: :
Rubriek 4	Technische vaardigheden		
	1 Algemene techniek	
	2 Toonladders en akkoorden	
	Totaal: :
III Muzikale vaardigheden			
Rubriek 5	Ritmische vaardigheden en samenspel		
	1 Ritmiek	
	2 Samenspel	
	Totaal: :
Rubriek 6	Uitdrukkingsvaardigheden met betrekking tot:		
	1 Vormgevoel en frasering	
	2 Dynamiek en articulatie	
	Totaal: :
UITSLAG: geslaagd / afgewezen / herexamen		Totaal:

*vanaf C-examen: facultatief

Leden examencommissie

Naam _____	Handtekening _____
Naam _____	Handtekening _____
Naam _____	Handtekening _____
Naam _____	Handtekening _____

Gebruik van het beoordelingsformulier

Verklaring van de cijfers:

10 Uitmuntend	6 Voldoende
9 Zeer goed	5 Twijfelachtig
8 Goed	4 Onvoldoende
7 Ruim voldoende	

Cijfers drukken geen absolute waarden uit, dat is ook onmogelijk bij een kunstproduct. Een 10 staat voor een uitmuntende realisatie; als een examenkandidaat een onderdeel van het examen zo uitvoert dat er niets meer te wensen valt, dient dit beoordeeld te worden met een 10. Een 10 betekent dus niet perfect, maar uitmuntend. De cijfers 1,2 en 3 voegen niets toe aan het scala van cijfers en zijn daarom weggelaten.

Norm voor slagen

Voor rubriek 1 tot en met 6 dient minimaal een 6 behaald te worden. Behalve bij D-recital examen, waarbij de rubrieken 1 en 2 vervallen.

Herkansing

Herkansing kan afzonderlijk plaatsvinden voor zowel rubriek 1 als voor de rubrieken 2 t/m 6 en wel als volgt:

- Voor rubriek 1: bij een onvoldoende eindcijfer doch niet lager dan 4.
- Voor rubriek 2 t/m 6: indien niet meer dan twee keer het eindcijfer 5 of een keer het eindcijfer 4 werd toegekend.
- Indien alleen een onvoldoende eindcijfer (4 of hoger) werd toegekend voor rubriek 2, dan hoeft alleen herexamen voor alle onderdelen van rubriek 2 te worden afgelegd.
- Indien alleen voor rubriek 3 tot en met 6 niet meer dan één keer het eindcijfer 4 of twee keer het eindcijfer 5 werd toegekend, volgt herexamen voor rubriek 3 t/m 6.

'D-Regulier examen' of 'D-Recital examen'

Bij het D-examen kan gekozen worden uit twee profielen. Wanneer gekozen wordt voor D-Recital examen komen de rubrieken 1 en 2 (muziektheorie/ gehoorscholing: bestaande uit muzikale begripsvorming, auditieve toepassing en instrumentaal-auditieve toepassing) te vervallen.

Predicaat 'cum laude'/'met lof'

- Indien voor de A-, B-, C- en D-regulier examens het puntentotaal van de zes eindcijfers minimaal 54 of meer bedraagt en geen eindcijfer lager dan 8 is, wordt het predicaat 'cum laude' of 'met lof' verleend.
- Indien bij het D-recital examen het puntentotaal van rubriek 3 tot en met 6 minimaal 36 of meer bedraagt en geen eindcijfer lager dan 8 is, wordt het predicaat 'cum laude' of 'met lof' verleend.

Bijlage C

Checklist opleidingswerkplan en cursus- of lessenplan

I Opleidingswerkplan

Het opleidingswerkplan is het document waarin de principes en kenmerken van de muziekopleiding op organisatieniveau zijn vastgelegd. Dit plan is gerelateerd aan de richtlijnen van het landelijke raamleerplan blaasinstrumenten en bevat minimaal de volgende onderdelen:

- Algemene beschrijving van doel, uitgangspunten en plaats van de muziekopleiding.
- Beschrijving van de inhoudelijke aspecten van de opleiding:
 - algemene omschrijving van leerdoelen, leerinhoud en leeractiviteiten;
 - indeling van het opleidingsprogramma in opleidingsfasen en leerjaren;
 - omschrijving van exameneisen per leerfase (verwezen kan worden naar de eindtermen van het landelijke raamleerplan blaasinstrumenten);
 - didactische leer- en werkvormen, onderwijskundig toepassen in diverse lesvormen; eventueel benutten van mogelijkheden van teamteaching (voor onderwijskundige organisatie van lesvormen zie ook onder 3).
- Leerlingvolgsysteem - toetsing - rapportage:
 - leerlingvolgsysteem, gericht op optimale begeleiding van de leerroute per leerling en op interne kwaliteits- en rendementsbewaking van de muzikale leerprocessen;
 - inhoud en opzet van periodieke (schriftelijke) rapportages aan ouders en verenigingen;
 - het toetsen aan de hand van eindtermen/exameneisen voor een leerfase en het vaststellen van ontwikkelbaarheid/motivatie voor een volgende fase;
 - beschrijving van de veranderingsdoelen op korte en lange termijn (mede op grond van de onderwijskundige aspecten in het landelijke raamleerplan).
- Beschrijving van de organisatie-aspecten van de muziekopleiding.
 - Vastlegging van functies, taken en verantwoordelijkheden van:
 - docenten
 - vakgroepen
 - (evt.) coördinator, leidinggevende
 - Beschrijving van de interne overlegsituaties/relaties:
 - docenten onderling
 - docenten - coördinator/leiding
 - docenten - leerlingen.

- c Beschrijving van de externe overlegsituaties/relaties:
 - docenten/leiding - muziekvereniging/orkest (besturen, contactpersonen)
 - docenten/leiding - ouders
 - docenten/leiding - KNMO, Cultuurconnectie, provinciale instelling etc.
 - planning en beheer van financiële mogelijkheden voor onderwijsmid-delen zoals instrumenten, boeken, samenspelpartijen, audiovisuele voorzieningen etc.

- 5 Planning van leslocaties, lestijden en de gehanteerde lesvormen zoals individuele les, groepsles, klassikale les, de reguliere wekelijkse les en completeringslessen; mogelijkheden voor groepsbezetting in relatie tot de klokuurdeeler.

- 6 Planning en organisatie van de examens volgens examenreglement Raamleerplan.

II Cursus- of lessenplan

Het cursus- of lessenplan is de concrete en praktische uitwerking van de specifieke leerinhoud per instrument en evt. ondersteunende vakken, gericht op de eindtermen per leerfase (exameneisen).

De cursus- of lessenplannen zijn gebaseerd op het opleidingswerkplan en bevatten minimaal de volgende onderdelen:

- 1 beginsituatie vanuit de leerling en consequenties daarvan voor de cursus/ de lessen;
- 2 methodisch-didactische planning van de leerinhoud/leeractiviteiten en de fasering daarvan per instrument;
- 3 uitwerking per instrument van de onderwijskundige samenhang van leeracti-viteiten zoals vastgelegd in het opleidingswerkplan (instrumentale lessen - samenspellessen - completeringslessen - team-teaching);
- 4 specifieke leermiddelen ten behoeve van de lespraktijk per instrumentsoort.

Bijlage D

Startbekwaamheid docenten

Docenten zijn benoembaar voor het instrument waarvoor zij een hbo-bachelor- of masterstudie (of vergelijkbaar niveau) hebben afgerond.

De onderwijsmogelijkheden voor de docenten houten blaasinstrumenten worden bepaald door de volgende vakgebieden:

- dwarsfluit
- hobo
- klarinet
- saxofoon
- fagot

De onderwijsmogelijkheden voor de docenten koperen blaasinstrumenten worden bepaald door de vakgebieden:

- trompet
- hoorn
- trombone
- euphonium
- tuba

Voor de A- en B- en eventueel C-fase zijn op pedagogisch-didactische en organisa-torische gronden de volgende verruimingen van de bevoegdheden van de docen-ten koperen blaasinstrumenten mogelijk:

trompettist	trompet - bugel - cornet althoorn
hoornist	hoorn - althoorn bariton/euphonium bugel - cornet - trompet
trombonist	trombone indien in bezit van de aantekening bariton/ euphonium ook: althoorn - bariton/euphonium - bastuba
euphoniumspeler	bariton/euphonium ¹² althoorn indien in bezit van de aantekening bastuba ook: bastuba
tubaist	bastuba indien in bezit van de aantekening bariton/ euphonium ook: bariton/euphonium

De docenten voor de koperen blaasinstrumenten dienen bij voorkeur in de C-, maar zeker in de D-fase alleen les te geven in het instrument of de instrumentengroep van hun specialisatie.

Bijlage E

Relatie opleiding en orkest of vereniging

Als een muziekleiding muzikanten opleidt die lid zijn van een orkest of ensemble, is een goede relatie tussen de opleiding en vertegenwoordigers van het orkest/ensemble een belangrijke voorwaarde voor een optimaal opleidingsproces. In deze relatie liggen deels de voorwaarden besloten om de noodzakelijke affectieve attitudes van de muzikant tot ontwikkeling te brengen.

Zowel de opleiding als het orkest of ensemble zijn vanuit hun eigen optiek verantwoordelijk voor het vormingsproces. Het is daarom aan te bevelen dat partijen structureel met elkaar overleggen.

De begeleiding van met name jonge muzikanten wordt bij orkesten en ensembles vaak vervuld door een interne begeleidingsgroep of commissie, waarbij één vertegenwoordiger de contactpersoon is. Een dergelijke begeleidingsgroep (c.q. contactpersoon) is essentieel voor het optimaliseren van de opleiding. Omgekeerd moet de muziekleiding over een coördinator/aanspreekpunt beschikken, die als intermediair fungeert.

In het opleidingswerkplan wordt het structurele overleg tussen orkest of ensemble en muziekleiding op beleids- en uitvoerend niveau vastgelegd.

Een vertrouwensrelatie tussen de docent (muziekschool, centrum voor de kunsten, docenten-coöperatie of maatschap, verenigingsopleiding of zzp'er, alsook de ouders van de muzikant) en de structuur (het orkest/de samenspelvorm) waarin leerlingen musiceren stimuleert de noodzakelijke dialoog. Zo'n relatie is een structurele voorwaarde voor een goed opleidingsresultaat en dito musiceerniveau.

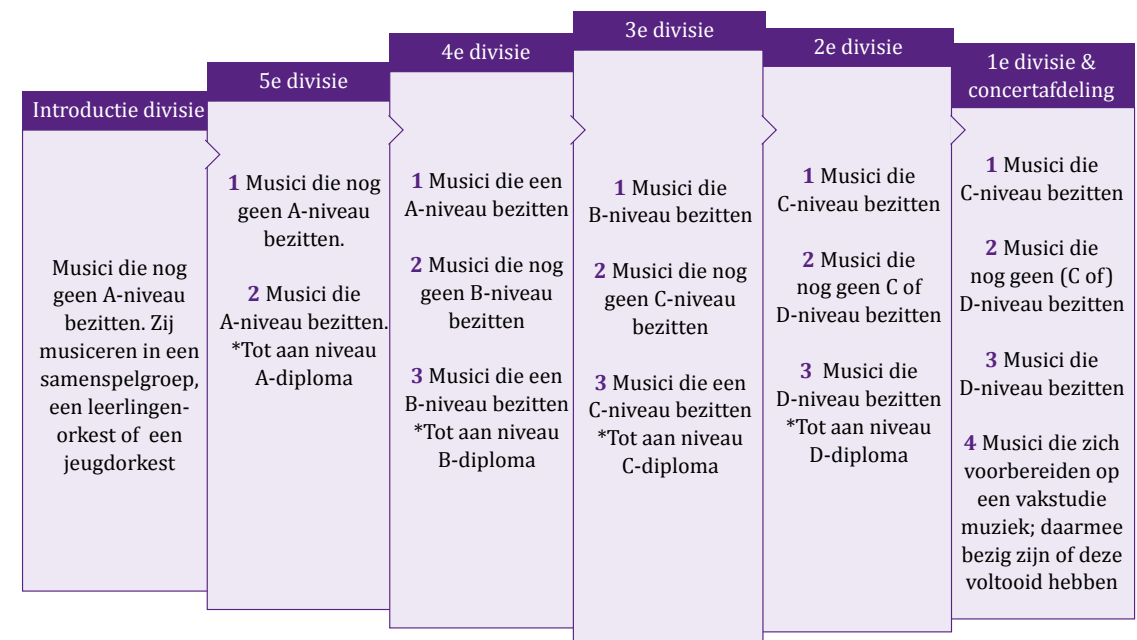
Bijlage F

Opleidingsniveau en divisies HaFaBra-orkesten

De KNMO hanteert voor haar ledenverenigingen HaFaBra een indeling in divisies die voortkomt uit het stelsel van de muziekconcoursen (concertwedstrijden). De divisie waarin een orkest speelt zegt onder andere iets over de moeilijkheidsgraad van het repertoire, de speelvaardigheid van de musici en mogelijk ook over het ambitieniveau van het orkest en zijn dirigent(en).

Algemeen geldende uitspraken over de opleidingsfasen en de vier bijbehorende diploma's in relatie tot de divisie waarin in orkest speelt zijn niet te doen. Een orkest is een levende entiteit, waarin de som vaak groter is dan de afzonderlijke delen. Musici met een grote speelvaardigheid spelen samen met minder gevorderde musici. Dat is juist de charme van samenspelen: musici van vrijwel alle leeftijdsgroepen en speelniveaus kunnen gezamenlijk hoogwaardig musiceren. Zo bestaan er 5e en 4e divisie-orkesten met musici op D-niveau (of met conservatoriumopleiding). Omgekeerd kunnen musici op A-niveau in een hogere divisie spelen, mits zij de relatief eenvoudige partijen voor hun rekening nemen. Veel orkesten eisen een bepaald diploma (of het overeenkomstige niveau) van hun musici/leerlingen. Het onderstaande overzicht kan daarbij van dienst zijn, maar er kunnen geen bindende conclusies aan worden verbonden.

NIVEAU: Het diploma (en het daaraan gerelateerde speelniveau) kan leiden tot het spelen in onderstaande afdelingen, volgens de aangegeven differentiatie.

Bij orkesten die musiceren in de divisies 5, 4 en 3 kunnen tweede of derde partijen goed gespeeld worden met een A-diploma (of het overeenkomstige speelniveau). Een B-diploma kan in veel gevallen al leiden tot het spelen van eerste partijen. Als aanvoerders van de verschillende groepen en voor solopartijen worden bij voorkeur muzikanten met een C-diploma ingezet. Een en ander is mede afhankelijk van de begeleiding binnen het orkest en/of soms van het aanpassen van de partijen. Samenspelervaring opgedaan in een leerlingen- of opleidingsorkest bevordert het functioneren in het reguliere orkest van de vereniging.

Bij orkesten in de 1e divisie of concertafdeling is voor de tweede of derde partijen doorgaans een B-diploma vereist. Bij deelnemers met het A-diploma is in elk geval extra begeleiding en aanpassing van partijen nodig. Voor eerste partijen is een C-diploma vereist, terwijl voor aanvoerders van de verschillende groepen en solopartijen een D-diploma onontbeerlijk is.

Eindnoten

- 1 HaFaBra= Harmonie, Fanfare, Brassband.
- 2 Ministerie van CRM = Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (minister Til Gardeniers); later WVC (welzijn, volksgezondheid, cultuur) en OCW (onderwijs, cultuur, wetenschappen).
- 3 NIB = Nederlands Instituut voor de Blaasmuziek, Utrecht. Dit instituut bestond tot 2001 en ging toen op in Unisono, de landelijke ondersteunende instelling voor de amateurmuziek in Nederland.
- 4 Onder inhoudelijke verantwoording en eindredactie van Leon Adams.
- 5 Inspectie kv/ak = Inspectie kunstzinnige vorming en amateurkunst, Utrecht.
- 6 Cultuurconnectie: de branchevereniging voor de Centra voor de Kunsten en Muziekscholen in Nederland.
- 7 Ludodidactiek is een bijzondere vorm van het ontwerpen van leerprocessen waarbij gebruik wordt gemaakt van ontwerpprincipes en -methoden die ook ten grondslag liggen aan het ontwerpen van games. Hoewel de nadruk ligt op het leren zelf heeft de inzet van ludologische principes tot doel om een groter appel te doen op de intrinsieke motivatie van leerlingen. Daarnaast draagt het bij aan het beter beklijven van het geleerde. Het toepassen van ludologische principes bij het ontwerpen van leerprocessen, grijpt terug op Confusius: 'I hear and I forget – I see and I remember – I do and I understand'. Renger, W.J. (2010). 'Over ludodidactiek'. <http://ludodidactiek.wordpress.com/over-ludodidactiek>
- 8 KNMO = Koninklijke Nederlandse Muziek Organisatie - ontstaan in 2014 na fusie van KNFM en VNM.
- 9 ROA = Regiegroep Opleidingen Amateurmuziek. Bestaande uit vertegenwoordigers van KNMO en Cultuurconnectie.
- 10 Examenreglement: te verkrijgen via KNMO en Cultuurconnectie.
- 11 Vree, T. de, Cartens, B., Toebosch, M. (2007). *Leren Musiceren. De didactiek van de instrumentale en vocale muziekles*. Damon.
- 12 Er is gekozen voor de gangbare benaming 'euphonium' (En.) en 'euphoniumspeler'. De officiële Nederlandse schrijfwijze is 'eufonium' maar meestal gebruikt men de Engelse schrijfwijze.

Dankwoord

Voor de totstandkoming van deze uitgave heeft het LKCA op diverse manieren vakprofessionals en betrokkenen geraadpleegd. Daarnaast zijn er door de jaren heen vanuit het hele land opmerkingen en suggesties gekomen. Eén en ander is meegenomen bij het ontwikkelen van deze editie.

Wij danken de volgende personen die op één of andere manier een bijdrage hebben geleverd!

Anno Appelo, Rob Balfoort, Frank van den Berg †, Joost van Berkel, Hans Berkhout, Ger Blom, Jos den Boer, Frank Bollebakker, Ietsje Bontekoe, Jan Brands, Cees Brugman, Theo Bruijstens, Leonie Clahsen, Metsje Cnossen, Wim van Dam, Cora Dellebeke, Chris Derikx, Petra Dijkstra, Sikke Dijkstra, Floor van Duijsen, André Floors, Jef Geerinckx, Michiel Gerringa, John Groeneveld, Hans Hardonk, Paul van der Heijden, Maryan Hess, Dick Hesselink, Patrick van den Heuvel, Hugo van den Hoek Ostende, Willemijn Hofstede, Robbert Houtkamp, Cees Huisers, Geert Jacobs, Rob Jansen, Frank de Jong, René de Jong, G.J. Klooster, Marie-José Kommers, Anneke Konings-Kros, Ria Kornet, Theo van Kruistum, Jappie Kuipers, Ramon Kusters, Peter Lammers, Wim Laseroms, C. van Lier, Jaap v.d. Linde, Jan Maat, Bart van Meijl, Henk Mennens, A. van de Merwe, Karel Metselaar, Ria Mombarg, Geert Mooren, Henriette Mooren, Rieta Mulder, Jack Munnecom, Dirk van der Niet, Johan Oegema, Victor Oskam †, Hadewych Peeters, Melvin Puijn, Huub Righarts, Cécile Rongen, Olga de Roos, Jos Scheren, Dominique Schreurs, Hans Seijkens, Tjeu Snoek, Arnold Span, Natasja Stel, Alphons van Stenis, Corry Stoffelsma, Arie Stolk, R.C. Stotijn, Hans Thijssen, Chris Timmer, Ad Verspaandonk, Marcel van Vught, Ron van Vuren, B. v. d. Walde, Alfons Weges, Riet van der Weijde, Ivo Weijmans, Ben Wezel, Herman Wiegers, Harry Wolters, Arnold van Workum, Mariëlle van Zanten en Andreas van Zoelen.

Bronvermelding

Abeles, F.A., Hoffer, C.F. & Klotman, R.H. (1994). *Foundations of Music Education*. New York: Schirmer Books.

Adams, L., Berg, F. van den, Klaasen, T., Klerx, A., Pustjens, L., Schut, J. & Valkema, W. (1996). *Raamleerplan HaFaBra-opleidingen*. Utrecht: NIB.

Berg, F. van den, Eijnden, J. van den & Maas, H. (2005). *Prima Vista Ritme A t/m D*. Heerenveen: De Haske.

Berg, F. van den, Eijnden, J. van den & Maas, H. (2005). *Theoriewerkboeken A t/m D*. Heerenveen: De Haske.

Bjørkvold, J-R. (1992). *De muzische mens. Het kind en het lied. Spelen en leven in alle levensfasen*. Ad Donker.

Dvorak, T., Blocher, L., Emmons, S., Pearson, B., Ramsey, D.S., Wilder, M., Cole, E., Fisher, W., Floyd, C., Gammon, L.J. & O'Reilly, J. (2001). *Teaching Music through Performance in Beginning Band, Volume 1 & 2*. Chicago: GIA Publications.

Ernst, A. (1999). *Lehren und Lernen im Instrumentalunterricht*. Mainz: Schott.

Kaiser, U. (1998). *Gehörbildung. Satzlehre, Improvisation, Höranalyse*. Kassel: Bärenreiter Verlag.

Richter, Chr. (1994). *Instrumental- und Vokalpädagogik 2. Einzelfächer*. Kassel: Bärenreiter Verlag.

Vree, T. de, Toebosch, M. en Cartens B. (2007). *Leren musiceren. De didactiek van de instrumentale en vocale muziekles*. Damon.

Colofon

Raamleerplan Blaasinstrumenten

Het LKCA onderschrijft het belang van kwaliteit binnen de amateurkunst en draagt daaraan bij door het ontwikkelen van raamleerplannen. Dit raamleerplan beschrijft wat kwalitatief goed muziekonderwijs is en aan welke criteria dat onderwijs voldoet. Het biedt docenten een kader om een weloverwogen systematische opbouw in de lessen aan te brengen en deze op een goede manier te leiden.

Auteurs

Gert Bomhof, Chantal de Bonth, Jan van den Eijnden en Henk Smit.

Notenvoorbeelden

Jan van den Eijnden en Henk Mennens

Eindredactie

Diet Scholten, Amsterdam

Vormgeving

Taluut, Utrecht

Fotografie

istock, Shutterstock, Thinkstock

Drukwerk

Drukkerij Libertas, Utrecht

Productiebegeleiding

Miriam Schout

Uitgever

Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA)
Kromme Nieuwegracht 66
Postbus 452
3500 AL Utrecht
030 711 51 00
info@lkca.nl
www.lkca.nl

ISBN: 978-90-6997-151-3

© LKCA Utrecht, tweede druk januari 2016